

Собор Паризької Богоматері (скорочено)

Віктор Гюго

Кілька років тому автор цієї книги виявив на стіні Собору Паризької Богоматері слово: ANAGKH (грец. фатум, доля). Ці літери немовби свідчили про те, що начертані вони рукою людини середньовіччя. Зловісний і фатальний зміст слова глибоко вразили автора. Минув час, і напис зник. Людина, яка начертала це слово на стіні, теж зникла, та й сам храм, може, незабаром зникне з лиця землі. Але це слово спричинилося до написання цієї книги.

Березень 1831

*Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.
Авторські права на переказ належать Укрлібу*

КНИГА ПЕРША

I. ВЕЛИКИЙ ЗАЛ

6 січня 1482 року парижани прокинулися від гучного калатання всіх дзвонів за мурами Сіте (острівця на р. Сені, де містяться Собор Паризької Богоматері та Палац правосуддя), Університету й Міста. Цього дня мало бути об'єднане торжество з нагоди дня Богоявлення і свята блазнів. На Гревському майдані мали запалювати святкове вогнище, біля Бракської каплиці мали саджати традиційне деревце, а в Палаці правосуддя мали показувати містерію. Більшість людей йшли на святкове вогнище або на містерію, на яку мали завітати фламандські послы, які прибули два дні тому.

В Палаці правосуддя було стільки людей, що потрапити туди було нелегко. Посередині високого фасаду Палацу правосуддя були великі сходи, якими безперервно піднімався й спускався подвійний потік людей. Люди були всюди: у дверях, у вікнах, у слухових віконцях, на дахах. В одному кінці Великого залу була славнозвісна мармурова плита, дуже довга, широка й товста. На другому кінці залу стояла каплиця зі статуєю Людовіка XI перед Пречистою Дівою. Посеред залу для фламандських послів та інших поважних осіб збудували поміст. За звичаєм, містерія мала відбуватися на мармуровій плиті. На ній спорудили дерев'яну клітку, яка правила за кін і лаштунки для лицедіїв. Драбина сполучала сцену й лаштунки. Її крутими щаблями мали підніматися й спускатися виконавці. Вистава мала розпочатися опівдні, а натовп чекав від ранку. Звідусіль було чути нарікання й прокльони на адресу усіх можновладців, послів, холоду, задухи, негоди. Та серед натовпу були і веселі зайдиголови-школярі, які кидали смішними дотепами.

Коли пробило дванадцяту і нічого не відбулося, нетерплячка перейшла в обурення.

Тоді якийсь чоловік, тремтячи всім тілом, раз у раз вклоняючись, рушив до краю мармурової плити. Він сказав, що мораліте називається "Праведний суд пречистої діви Марії", а сам він гратиме Юпітера, але потрібно зачекати на кардинала, який супроводить вельмишановне посольство герцога Австрійського.

II. П'ЕР ГРЕНГУАР

Натовп загукав, щоб починали вже. Юпітер налякався, і тоді якийсь чоловік надумав виручити його з біди й узяти відповідальність на себе. Цей незнайомець був високий, худий, блідий блондин з блискучими очима й усміхненими устами, ще молодий. Цей чоловік наказав починати. Юпітер оголосив, що зараз почнуть. Тим часом чоловік скромно повернувся у сутінь своєї колони. Дві молоді жінки довідалися від нього, що звати його П'єр Гренгуар. І саме він написав сьогоднішнє мораліте спеціально на честь принцеси Фландрської.

Нарешті вийшли чотири строкато вбрані й нарум'янені персонажі, вони видряпались по стрімкій драбині і вишикувалися перед глядачами. Актори почали декламувати пролог, та глядачів значно більше захоплювали костюми, які говорили, що актори представляють шляхту, духовний стан, торгівлю і селянський стан. Селянський стан був одружений з Торгівлею, а Духовний стан – із Шляхтою. Обидва щасливі подружжя мали чудового золотого дельфіна, який символізував престолонаслідника, якого хотіли присудити найвродливішій дівчині. Отож вони ходили по світу, шукаючи й питаючи таку красуню. І от вони прийшли відпочити на мармуровій плиті Палацу правосуддя.

П'єр Гренгуар завмирав від насолоди. Та його захоплення було швидко порушене, бо якийсь жебрак видряпався по колонах помосту, підготованого для послів, на карниз, що облямовував нижню частину балюстради, й примостився там, намагаючись викликати зацікавленість і милосердя юрби. Глядачі дивилися на жебрака, а той почав жалісно виводити: "Подайте, що ласка ваша!" Гренгуара це вразило і розгнівало, він наказав акторам грати далі. Глядачі знову стали прислухатися. Актори виголосили похвальне слово чудо-рибі, з тисячами тонких натяків на молодого нареченого Маргарити Фландрської. Несподівано двері, що вели на приготований для послів поміст, зненацька відчинилися, і прислужник сповістив, що прибув кардинал Бурбонський.

III. ПАН КАРДИНАЛ

Прибуття його превелебності урвало пролог вдруге. Кожен хотів якнайкраще бачити кардинала Шарля, який мав гнучкий розум та обожнював усяку владу. Він був добродушною людиною, весело жив, з насолодою попивав королівське вино, охочіше роздавав милостиню гарненьким дівчатам, ніж старим жінкам, і всім цим здобув велику прихильність простолюду Парижа. Він появлявся неодмінно в супроводі невеликого почту єпископів і знатних абатів. Кардинал Бурбонський був красунем мужчиною, у чудовій пурпуровій мантиї. З ним прийшли також сорок вісім послів Максиміліана Австрійського. Прислужник оголошував імена і звання новоприбулих. Серед них був Гійом Рім – радник і пенсіонарій міста Гента, і кардинал привітав його низьким

поклоном. Гійом Рім обмежувався лукавими підступами, спільно з Людовіком XI плів інтриги і часто докладав рук до секретних справ короля.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

IV. МЕТР ЖАК КОППЕНОЛЬ

Поруч Гійома Ріма перебував чоловік у простому одязі, якого звали Жак Коппеноль. Він був панчішник, якого побоювався кардинал й сам Людовік XI. Коли прибулі почали займати свої місця, панчішник з Гента, до якого народ відчув симпатію, сів у першому ряді на помості, саме під жебраком. Яке ж було загальне здивування, коли фламандський посол поплескав жебрака по лахміттю і почав з ним говорити, бо обидва упізнали один одного. Кардинал крикнув кинути жебрака в річку, але Коппеноль сказав, що це його приятель.

Ніхто не зводив очей з кардинала, з послів і з помосту. Гренгуар докладав зусиль, щоб гладачі звернули увагу на сцену, але це було марно. Зрештою, на помості відбувався той самий спектакль, що й на мармуровій плиті: конфлікт між Селянським і Духовним станами, Шляхтою і Торгівлею. Гренгуар змішався із натовпом і став кричати на різні голоси, щоб починали містерію. Школярі ж кричали: "Геть містерію!". Почувши галас, кардинал спитав головного суддю, чому кричать школярі. Суддя пояснив, що вистава вже почалася і буде продовжуватися. Кардинал сказав, що йому байдуже до вистави, бо він читатиме требник. Суддя наказав продовжувати. Тільки персонажі на сцені знову заходилися читати свої повчальні вірші, прибули нові учасники урочистої церемонії, прізвища й звання яких, оголошувані прислужником, вклинювалися в містерію. Це ставало нестерпним. На сцені з'явилася Венера, яка прибула особисто вимагати дофіна, обіцяного найвродливішій жінці світу. Юпітер, громи якого гриміли за лаштунками, підтримував її домагання, але з'явилася юна дівчина з маргариткою в руці (недвозначне уособлення Маргарити Фландрської). Вона прийшла змагатися з Венерою. Після тривалої суперечки Венера, Маргарита й інші персонажі вирішують передати справу на розгляд праведного суду пречистої діви Марії. Але все зійшло нанівець. Ніхто не дивився містерію. Гренгуар був у розпачі. Раптом панчішник, метр Коппеноль, оголосив, що пора обирати папу блазнів, бо вистава нудна, у ній навіть немає бійки, танців, чи кумедних штук.

V. КВАЗІМОДО

За мить невелику капличку проти мармурової плити було обрано за сцену для показу гримас. Гарненька розета над дверима, коли з неї вибили шибку, утворила кам'яне кільце, крізь яке учасники змагань мали просовувати голови. Дуже швидко каплиця заповнилася учасниками змагань. Почали показувати гримаси, з кожною пикою дужчав регіт і радісне тупотіння ніг. Усе вило й ревіло. Гренуар залишився єдиним глядачем своєї містерії.

Раптом пролунав грім оплесків, бо обрали папу блазнів. Потвора мала чотиригранного носа, підковоподібний рот, маленьке, майже прикрите рудою

щетинистою бровою, ліве око. Праве око зовсім зникало під величезною бородавкою, зуби були криві, повиломлювані, на потріскану губу звисав, немов бивень слона, зуб, підборіддя було роздвоєне. Коли він вийшов, люди ще більше здивувалися, бо гримаса була його справжнім обличчям. Його величезна голова була вкрита рудою щетиною; між плечима – здоровенний горб, а другий, такий же, на грудях; ноги були дуже вигнуті. Юрба впізнала, що це Квазімодо – дзвонар із Собору Паризької Богоматері! Жінки налякалися його, а чоловіки були в захваті й плескали в долоні. Один школяр підбіг ближче і зареготав йому просто в обличчя. Квазімодо взяв його за пояс і відкинув кроків на десять у натовп. І все це мовчки.

Коппеноль підійшов до нього і почав щось говорити, та Квазімодо страшно заскреготав зубами. Згодом якась стара жінка пояснила метру Коппенолу, що Квазімодо глухий, але говорить, коли захоче, бо не німий. Один зі школярів на ім'я Жеан вигукнув, що Квазімодо – дзвонар його брата архідиякона. Квазімодо отримав картонну тіару та блазенську мантию папи. Його посадили на ноші, і дванадцять членів братства блазнів рушили вулицями й перехрестями Парижа.

VI. ЕСМЕРАЛЬДА

Під час усіх цих подій Гренгуар і його мораліте трималися непохитно. Актори невтомно виголошували слова твору, а Гренгуар невтомно їх слухав. Він зрадів, коли кортеж папи блазнів покинув зал, та за ним вийшли усі люди. Лишилися лише старі, діти, яким набридли галас і метушня, кілька школярів. Та навіть їх не цікавила вистава. Зненацька один школяр повідомив, що на майдані з'явилася Есмеральда. Усі, хто ще залишався у залі, кинулись до вікон. Вистава не могла продовжуватися, бо якийсь школяр забрав драбину, по якій мав лізти Юпітер. Це був останній удар. Гренгуар сприйняв його покірливо і пішов з Палацу.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

КНИГА ДРУГА

I. ВІД ХАРІБДИ ДО СЦІЛЛИ

Гренгуар хотів дістатися до якоїсь безлюдної вулички, щоб там поміркувати. Він не мав де переночувати. Після блискучого провалу його театральної спроби він не насмілювався повернутись до помешкання, яке наймав і за яке мав заплатити грошима за епіталаму. Коли Гренгуар збирався перейти Палацовий майдан, він побачив процесію папи блазнів. Це видовище знову роз'ятрило рану його зневаженого самолюбства. Він утік, повернувшись до мосту Міняйл, потім пішов до річки. Петарди знову нагадали йому про свято. Він поглянув на Сену і захотів втопитися. Та вода була холодна, тож поет у відчаї вирішив, що зухвало кине́ться в саме серце свята й піде на Гревський майдан. Там він міг зігрітись біля вогнища і повечеряти хоч крихітками цукрових кренделів, які виставили для частування паризького люду.

II. ГРЕВСЬКИЙ МАЙДАН

Гревський майдан мав форму неправильної трапеції, оточеної з одного боку

набережною, а з трьох інших – рядом високих, вузьких і похмурих будинків. У центрі східної сторони майдану височіла громіздка, змішаного стилю будівля. Вона мала три назви: "Будинок дофіна", бо тут мешкав Карл V, коли він ще був дофіном; "Торговельна палата", бо в ній містилась міська ратуша; "Будинок з колонами", бо ряд товстих колон підтримував три його поверхи. Були на майдані і постійна шибениця, і ганебний стовп. На тому фатальному місці вмирало багато людей.

III. BESOS PARA GOLPES (Поцілунки за удари (ісп.))

Поки П'єр Гренгуар прийшов на Гревський майдан, він зовсім змерз. На мосту Мельників колеса єпископських млинів забризкали його болотом. Поет змок і поспішив до святкового вогнища серед майдану. Натовп тісним колом оточував цей вогонь, бо на вільному просторі між натовпом і вогнищем танцювала молода дівчина. Вона була невисока, смуглява, маленькими ніжками легко ступала у гарних черевичках. Дівчина танцювала на старому перському килимі, недбало кинутому їй під ноги. Усі погляди були прикуті до неї, усі роти роззявлені. Вона танцювала під рокіт баскійського тамбурина, який її округлі дівочі руки підносили над головою. Тоненька, жвава, з оголеними плечима, стрункими ніжками, що мелькали з-під спідниці, чорним волоссям, сяючими очима – вона, здавалося, була неземною істотою. Коли одна коса дівчини розплелася, і мідна монета, що була до неї прив'язана, покотилася по землі, поет зрозумів, що вона циганка.

Серед тисяч освітлених полум'ям вогнища облич було одне, на якому ще більше, ніж на інших, відбивалося захоплення танцівницею. Це було суворе, замкнуте й похмуре обличчя якогось чоловіка. Невідомий мав з вигляду не більше тридцяти п'яти років, а проте був уже лисий. Тільки на скронях у нього лишилося кілька пасом рідкого і вже сивіючого волосся; його високе й широке чоло почало вкриватися зморшками, але в запалих очах виблискували молодечий запал, жадова життя, глибока пристрасть. Він не зводив очей з шістнадцятирічної циганки.

Коли дівчина перестала танцювати, її біла кізка на кличку Джалі почала розважати натовп. Тварина відбивала ніжкою таку кількість ударів, яка вказувала на місяць, число, годину. Лисий чоловік з натовпу зловісно промовив, що це чаклунство. Дівчина затремтіла і обернулася, але пролунали оплески й заглушили цей загрозливий вигук. Циганка знову звернулася до кізки, і та показала, як поводяться відомі люди міста. Наприклад, Джалі продемонструвала, як виголошує промову королівський прокурор духовного суду метр Жак Шармолю. Натовп сміявся і аплодував, але лисий чоловік сказав, що це святотатство і блюзнірство.

Циганка почала збирати в тамбурин пожертви глядачів. Танцюристка наблизилася до Гренгуара, але він не мав що кинути. Несподіваний випадок виручив його, бо лахмітниця з Роландової башти крикнула: "Ти заберешся звідси, циганська сарано?". Гренгуар, скориставшись із збентеження танцівниці, зник. Він побіг до столів, та на них вже нічого не було. Раптом він почув чистий і дзвінкий спів циганки, та увагу глядачів відвернула процесія папи блазнів, яка, оббігши багато вулиць і перехресть, ринула із смолоскипами на Гревський майдан. Попереду процесії йшли цигани. Далі

весь набрід Франції, переважно каліки, кишенькові злодії, лжеепілептики, хирляки, удавані паралітики, розпусники, волоцюги, шахраї. У центрі їхав король Арго, який сидів навпочіпки на легенькому візочку, що його тягли два великі собаки. А на ношах несли Квазімодо, який мав вираз гордовитої і блаженної радості. Вперше в своєму житті він відчув насолоду від задоволеного самолюбства. Несподівано до горбаня кинувся той самий лисий чоловік, який дивився на циганку. На ньому було вбрання духовної особи. Гренгуар впізнав, що це його учитель герметики, дом Клод Фролло, архідиякон. Натовп думав, що Квазімодо розшматує Клода Фролло, але горбань впав перед ним навколішки. Священник зірвав з нього тіару, зламав його патерицю, розірвав мішурну мантию. Між ними почався дивний діалог мовою знаків і жестів. Архідиякон грубо струсонув Квазімодо за могутнє плече і жестом наказав йому підвестися і йти за ним.

IV. ПРИКРОЩІ, НА ЯКІ НАРАЖАЄШСЯ, ПЕРЕСЛІДУЮЧИ ВНОЧІ ГАРНЕНЬКУ ЖІНКУ

Гренгуар попрямував навмання за циганкою. На вулицях ставало темніше й тихіше. Ідучи слідом за циганкою, Гренгуар забрів у заплутаний лабіринт вуличок, перехресть і глухих кутів. Дівчина помітила його і час від часу тривожно озиралась, а раз зупинилася, щоб пильно розглядіти. На одному з поворотів вулиці дівчина зникла з його очей, і раптом він почув її пронизливий крик. Він прискорив ходу і побачив, що Есмеральда виривається з рук двох чоловіків. Кізка наставила на них ріжки й мекала. Гренгуар крикнув по варту і побачив, що один з чоловіків – Квазімодо. Горбань вдарив Гренгуара, поет впав на брук. Дівчину врятував ротмістр королівських стрільців, озброєний з ніг до голови, з шаблею наголо. Він вирвав із рук остохпілого Квазімодо циганку й посадив поперек свого сідла. Горбань не наважився нападати, бо з'явилися інші озброєні стрільці. Квазімодо схопили і зв'язали, а його спільник зник. Циганка, граціозно випроставшись у сідлі, поклала обидві руки на плечі молодого ротмістра і кілька хвилин дивилася на нього, мов зачарована. Вона запитала його ім'я. "Ротмістр Феб де Шатопер до ваших послуг, моя красуне!" – відповів офіцер. Вона подякувала, зісковзнула з коня й зникла, як блискавка. Це трохи засмутило офіцера, бо дівчина сподобалася йому.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

V. ПРИКРОЩІ ТРИВАЮТЬ

Гренгуар, оглушений падінням, усе ще лежав на бруківці. Він помітив, що лежить майже посередині стічної канави, тому мусив вставати, хоч це було важко. Він згадав, що спільником Квазімодо був не хто інший як архідиякон Клод Фролло.

Не зважаючи на те, що була ніч, звідкись взялися дітлахи, які тягли за собою сінник. Діти хотіли спалити його і кинули прямо на Гренгуара, не помітивши його. Коли хлопчик хотів уже запалити вогонь, Гренгуар підвівся і діти, дуже налякавшись, втекли геть. Гренгуар теж налякався і побіг.

VI. РОЗБИТИЙ КУХОЛЬ

Гренгуар повернувся, щоб взяти сінник, та його вже не було. Поет зайшов на якусь вуличку, де чвалали невиразні, безформні постаті, каліки, кульгаві, сліпці. Вони почали просити милостині. Раптом сліпий, паралітик та безногий кинулися за Гренгуаром. Поет заглиблювався у вулицю дивних постатей.

Він дістався кінця вулиці, яка виходила на величезний майдан. Тут переслідувачі раптом стали здоровими і кинулися бігти за поетом. Гренгуара ловили і повідомили, що він у Дворі чудес – городищі злодіїв. Скрізь палали вогнища, навколо яких кишіли дивні групи людей. Довкола стояли жалюгідні халупи. Поета повели до короля, що саме був у шинку.

Там навколо великого вогнища, що палало на кам'яній плиті, стояло кілька трухлявих столів. Люди пили вино і брагу. Були тут повії, жебраки з фальшивими ранами, несправжні епілептики. Скрізь лунали грубий регіт і непристойні пісні. До цього гульбища було залучено кілька дітей. Коло вогнища стояла бочка, а на бочці сидів жебрак. Це й був король – Клопен Труйльфу – жебрак, який привернув увагу усіх під час вистави. Клопен був убраний у те саме лахміття, але виразка на його руці вже не було.

Король повідомив Гренгуара, що той стоїть перед королем Алтинів, наслідником великого Кесаря, верховним володарем королівства Арго, перед Матіасом Гуангаді Спікалі, князем Циганії та Богемії, та перед Гійомом Руссо, імператором Галілеї. Вони – судді, а Гренгуар має виправдатися і пояснити, чому ввійшов до королівства Арго, не будучи арготинцем. Поету було важко викрутитися з біди. Нарешті, він заявив, що теж хоче стати волоцюгою. Клопен сказав, що цього замало і потрібно пройти випробування: обшукати опудало так, щоб на ньому не задзвенів жоден бубонець. Якщо не вийде – Гренгуара повісять. Гренгуар не вдалося пройти це випробування, тому Клопен наказав повісити його. Раптом король дещо пригадав: за їхнім звичаєм не можна повісити людину, не спитавши, чи не знайдеться жінки, яка захоче його собі взяти.

Три жінки з юрби вирішили оглянути Гренгуара, але не зважилися взяти його. Та раптом серед арготинців пролунало: "Есмеральда! Есмеральда!" Гренгуар побачив знайому циганку. Дізнавшись від Клопена, що Гренгуара збираються повісити, Есмеральда сказала, що бере його собі. Поет думав, що все це йому сниться. З його шиї зняли зашморг. Князь Циганії приніс глиняний кухоль. Циганка подала його Гренгуарові і наказала розбити. Кухоль розбився на чотири черепки. Тоді князь Циганії оголосив Гренгуара і Есмеральду чоловіком і дружиною на чотири роки.

VII. ПОШЛЮБНА НІЧ

Поет опинився в невеличкій кімнатці сам на сам з гарненькою дівчиною. Пригода скидалася на чарівну казку. Дівчина, здавалося, не звертала на нього ніякої уваги. Вона крутилася по кімнаті, то тут, то там пересувала якийсь стільчик, розмовляла із своєю кізкою. Нарешті вона сіла біля стола, і Гренгуар міг досхочу на неї дивитися. Та надії Гренгуара провести чудову ніч з циганкою розвіялись, бо коли він її обійняв, вона

вислизнула з його рук і витягла кинджал. Дівчина пояснила, що просто хотіла врятувати його життя. Вони уклали перемир'я, голодний поет отримав їжу. Згодом Есмеральда сказала, що він, можливо, зможе стати лише її другом. Коли поет спитав, яким же треба бути, щоб їй сподобатися, Есмеральда відповіла, що треба бути мужчиною: "У мужчини на голові шолом, у руці – меч, золоті остроги на каблуках". А ще вона зізналася, що зможе покохати лише того, хто її захистить.

Гренгуар дізнався, що Есмеральда не знає своїх батьків, до Франції приїхала зовсім маленькою, а до Парижа – торік. Дівчина носила на шиї невеличку овальну ладанку, яка була обтягнута зеленим шовком і в центрі мала велике зелене скельце, схоже на смарагд. Це був її амулет, який мав допомогти віднайти батьків, але допоможе лише тоді, коли вона зберігатиме невинність.

Поет розповів їй про себе. Він був сином сільського нотаря з Гонесса. Батьки загинули, коли йому було шість років. До шістнадцяти років він був бездомним. Потім встиг побувати солдатом, ченцем. Побачивши, що ні до чого не придатний, став поетом. Одного дня П'єр зустрів дом Клода Фролло, преподобного архідиякона Собору Паризької Богоматері. Він виявив до нього співчуття і зробив освіченою людиною.

Того вечора Есмеральда спитала Гренгуара, що означає слово "Феб". Поет відповів, що це латинське слово, яке означає "сонце".

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

КНИГА ТРЕТЯ

I. СОБОР БОГОМАТЕРІ

Собор Паризької богоматері – велична й чудова будівля. На фасаді собору постають перед нами три стрілчастих портали, над ними – ажурний карниз з двадцяти восьми ніш із статуями королів. Усі частини і деталі собору є гармонійними і складають прекрасне ціле. Собор – це колосальне творіння однієї людини й одного народу. Трьох важливих частин бракує нині фасадові: насамперед одинадцяти східців, які колись підносили його над рівнем землі; не вистачає також нижнього ряду статуй, що стояли в нішах трьох порталів, і верхнього ряду статуй двадцяти восьми найстародавніших королів Франції, що прикрашали галерею першого ярусу. Все це сталося тому, що час, повільно й невпинно піднімаючи рівень ґрунту Сіте, примусив зникнути сходи. Але хто скинув обидва ряди статуй? Хто спустошив ніші? Люди, архітектори, художники наших часів. Всередині храму теж відбулися зміни. Хтось повалив статую святого Христофора, зникли безліч статуй, що населяли весь простір між колонами нефа та хорів. Хтось підмінив старовинний готичний вівтар на великий мармуровий. Хтось вставив холодні білі шиби замість барвистих вітражів. Чарівну дзвіницю теж змінили, бо раніше вона впиалася в небо набагато глибше від веж. На руїнах Собору можна розрізнити три види пошкоджень, і всі три різною мірою порушують його цілість: насамперед час; згодом політичні та релігійні заколоти; і моди, чимраз химерніші та безглуздіші. Сама будова собору не становить собою певного стилю. Це будівля перехідного періоду.

II. ПАРИЖ З ВИСОТИ ПТАШИНОГО ПОЛЬОТУ

Слід згадати і панораму Парижа, що в ті часи відкривалася з висоти веж собору. Коли довго підніматись сходами дзвіниці, можна вийти на одну з двох високих площадок. Звідси постає перед очима чарівна картина.

Париж п'ятнадцятого століття був велетенським містом. Як відомо, він виник на стародавньому острові Сіте, що має форму колиски. Багато століть Париж існував як острів з двома мостами. Згодом Париж перекинувся через річку Сenu. Вже до п'ятнадцятого століття Париж стер три концентричні кільця мурів, бо щоразу розширював свої межі.

У п'ятнадцятому столітті Париж ще був поділений на три міста, цілком відмінних і відокремлених одне від одного: Сіте, Університет і Місто. Сіте, розташоване на острові, найстародавніше, найменше розмірами, було матір'ю двох інших міст. Університет займав лівий берег Сени від башти Турнель до Нельської башти. Місто – найбільша з трьох частин Парижа – займало правий берег. Його набережна йшла вздовж Сени.

Кожна з цих трьох великих частин Парижа становила окреме місто, але місто надто обмежене, щоб бути цілком самостійним і обходитися без двох інших. Тому кожне з них мало цілком своєрідний зовнішній вигляд. У Сіте переважали церкви, у Місті – палаци, в Університеті – учбові заклади. У Сіте був Собор Паризької Богоматері, у Місті – Лувр і Ратуша, в Університеті – Сорбонна. Місто мало Центральний ринок, Сіте – Божий притулок, Університет – Студентський лужок.

З висоти пташиного польоту ці три частини – Сіте, Університет і Місто – являли собою, кожна зокрема, густу сітку химерно переплутаних вулиць. Однак з першого погляду видно було, що ці три частини столиці становили єдине ціле. Місто й Університет мали кожен свою окрему головну вулицю.

Глядача, що виходив по сходах на самісінький верх Собору, Париж насамперед осліплював виглядом дахів, димарів, вулиць, мостів, майданів, дзвіниць. Насамперед Сіте. Форма острова нагадувала корабель. Саме завдяки цій схожості на старовинному гербі Парижа зображене судно.

Університет на перший погляд здавався суцільною брилою. З кінця в кінець це було однорідне і єдине ціле. Сорок два колежі Університету були досить рівномірно скрізь розсіяні. Місцевість, на якій розташувався Університет, була горбаста.

Місто, значно більше за Університет, поділялося на кілька чітко відокремлених частин. Насамперед на сході юрилися палаци. Особливо величним був палац Сен-Поль, а Турнельський палац скидався на велетенську кам'яну шахівницю. Центр Міста був захарашений мурашником будиночків простолюду. Також у місті був довгий пояс абатств, що облямовував майже все Місто від сходу на захід і утворював позад фортечних мурів, що замикають Париж, другу внутрішню огорожу. Західний кут міської стіни й увесь берег униз за течією річки займав новий вузол палаців і особняків, які тіснилися біля підніжжя Лувру. Отже Місто являло собою велетенське громаддя житлових будинків, яке мало обабіч два масиви палаців.

Париж у той час був не тільки чудовим містом, але й суцільною пам'яткою, твором

мистецтва та історії середніх віків, кам'яним літописом. А сучасний Париж не має визначеного обличчя. Це зібрання зразків архітектури багатьох століть, до того ж кращі зразки зникли.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

КНИГА ЧЕТВЕРТА

I. ДОБРІ ДУШІ

За шістнадцять років до описуваної нами події, одного погожого недільного ранку на провідному тижні, після обідні в Соборі Паризької Богоматері, на дерев'яний настил на лівому боці паперті поклали живу істоту. Там завжди клали підкидьків. Цього разу дитина привернула велику увагу тим, що була потворна. Чотири жінки, які стояли попереду, називали дитину мавпеням, потворою, звір'ям і вважали, що її треба втопити або кинути у воду. Одна жінка зауважила, що страховиську щонайменше чотири роки.

З торбини, у якій лежала дитина, стирчала потворна голова. Було видно лише копицю рудого волосся, одне око, рот і зуби. Пані Алоїза де Гонделор'є, шляхетна й багата жінка, яка вела за руку гарненьку дівчинку років шести, розглядала нещасне створіння. Її чарівна донечка Фльорделіс де Гонделор'є, прочитала на прибитій до настилу дошці напис: "Діти-підкидьки". Дама кинула пожертву і з огидою пішла геть.

Якийсь молодий священник підійшов до дитини, поглянув і сказав, що усиновляє її. Він загорнув її в свою сутану й поніс. Цим чоловіком був молодий священник Клод Фролло.

II. КЛОД ФРОЛЛО

Клод Фролло належав до родини дрібних дворян. Ця родина успадкувала володіння Тіршап, що підлягало паризькому єпископові. Батьки ще змалку визначили йому духовну кар'єру. Батько віддав його ще зовсім маленьким до коледжу Торші в університетській частині міста. Там хлопчик зростав, сидячи над требником і лексиконом. Це була сумовита, спокійна, серйозна дитина, яка вчилася із запалом і швидко засвоювала знання. Які тільки науки він не вивчав: теологія, церковні положення, медицина, вільні мистецтва. Він здобув усі вчені ступені ліценціата, магістра та доктора. Він опанував латину, грецьку і єврейську мови. У вісімнадцять років він закінчив усі чотири факультети. Юнакові здавалося, що життя має тільки одну мету – знання.

У 1466 році вибухла епідемія страшної чуми, і батьки Клода загинули. Зостався живий тільки його брат – немовля. Клод, перейнятий жалем, запалав пристрасною й самовідданою любов'ю до брата. Він був для дитини більш, ніж братом, він став для нього матір'ю. Клод знайшов для нього годувальницю. Братик став для нього не тільки розрадою, але й метою всієї наукової праці. Він вирішив цілком присвятити себе майбутньому хлопчика і назавжди відмовитися від думки про одруження та власну дитину.

У двадцять років Клод став священником і, як наймолодший з капеланів Собору Паризької Богоматері, правив службу в боковому вівтарі. Він швидко здобув пошану й захоплення всього монастиря, який дивувався з його вченості та суворості звичаїв. З монастиря його слава ученого поширилася серед народу, де вона, як частенько тоді бувало, обернулася на репутацію чорнокнижника. Коли Клод забрав потворну підкинуту дитину, він зробив це з любові до брата. Священник у душі дав собі обітницю виховати цю дитину з тим, щоб цей акт милосердя був зарахований Жеанові в усіх його майбутніх прогрішеннях. Він охрестив свого приймака і назвав його "Квазімодо" ("Quazimodo" (лат.) – ніби, майже. Так у католиків називається перша після великодня неділя – провідна неділя). Це ім'я було чи то в пам'ять про день, в який він знайшов його, чи то, щоб висловити, до якої міри ця нещасна мала істота була недосконалою і незавершеною.

III. IMMANIS PECORIS CUSTOS, IMMANIOR IPSE (Пастух лютого стада сам ще лютіший (лат.))

У 1482 році Квазімодо був уже дорослим. Кілька років тому він став дзвонарем Собору з ласки свого названого батька Клода Фролло, який на той час уже був архідияконом. Був якийсь невловимий тісний зв'язок між дзвонарем і Собором. Квазімодо перебував у ньому день і ніч, кінець кінцем став схожий на нього, так би мовити, вріс у нього, став його складовою частиною.

Клодові Фролло вдалося навчити його говорити. Та в чотирнадцять років від дзвонів у Квазімодо лопнули барабанні перетинки: він оглух. Він твердо дав собі обітницю мовчанки, яку порушував лише на самоті.

Понад усе у своєму рідному Соборі він любив дзвони. Власне кажучи, голос дзвонів був єдиним, який він ще міг чути. Тому найбільше він любив великий дзвін, названий "Марією". Дзвонів було п'ятнадцять, але фавориткою була лише вона.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

IV. СОБАКА І ЙОГО ГОСПОДАР

На світі була людська істота, яку Квазімодо любив так само, а може, й більше, ніж Собор – це був Клод Фролло. Воно й цілком зрозуміло. Клод Фролло дав йому притулок, усиновив, вигодував, виховав. Малою дитиною Квазімодо, тулячись до ніг Клода Фролло, шукав захисту, коли його переслідували собаки й діти. Клод Фролло навчив його говорити, читати, писати. Коли нещасний дзвонар оглух, між ним і Клодом Фролло встановилася таємнича мова знаків, зрозуміла тільки їм.

V. ПРОДОВЖЕННЯ РОЗДІЛУ ПРО КЛОДА ФРОЛЛО

У 1482 році Квазімодо було близько двадцяти років, Клодові Фролло – близько тридцяти шести; перший змужнів, другий постарів. Клод Фролло був суворий, поважний, похмурий священник, пастир душ. Він не залишив ні своєї науки, ні виховання молодшого брата. Малий Жеан Фролло не розвинувся в тому напрямку, що визначив для нього Клод. Молодший брат випускав буйні та пишні паростки тільки в

напрямі ледарства, неуцтва й гульні. Це було справжнє чортеня, завжди невгамовне і водночас надзвичайно втішне й дотепне, яке часто примушувало Клода насуплювати брови, але іноді викликало в нього й усмішку. Клод віддав його до колежу Торші, в якому сам провів свої дитячі роки.

Підкоривши собі усі університетські знання, Клод почав підкопуватись далі, глибше і сів за таємничий стіл алхіміків, астрологів та герметиків. Люди почали базікати про архідиякона, його дослідження, розкопки, пошук філософського каменя. У соборі він мав малюсіньку потайну келію. Архідиякон аж ніяк не користувався доброю славою. Народ вважав Квазімодо дияволом, а Клода Фролло чаклуном.

Архідиякон завжди уникав жінок, а тепер на самий тільки шелест шовкової спідниці опускав каптур на очі. Люди стали помічати, що в нього посилилась огида до циганок і вуличних танцівниць. Він клопотав перед єпископом про видання особливого указу, за яким циганкам було б суворо заборонено танцювати та бити в тамбурин на Соборному майдані.

VI. НЕПОПУЛЯРНІСТЬ

Частенько Клод і Квазімодо виходили разом і йшли вулицями кварталу Собору Паризької богоматері. Услід їм летіли зле слівце, глузлива пісенька, образливе зауваження. Найчастіше образи не доходили ні до священника, ні до дзвонаря. Для того, щоб почути такі люб'язності, Квазімодо був надто глухий, а Клод надто заглиблений у свої думки.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

КНИГА П'ЯТА

I. ABBAS BEATI MARTINI (Абат Мартіна Блаженного (лат.))

Одного вечора Клод повернувся після відправи до своєї чернечої келії в монастирі Собору. Архідиякон сів перед великою скринею, наповненою манускриптами. Він почав переглядати книжку, але хтось постукав у двері. До нього завітав Жак Котьє – медик короля. З Жаком прийшов незнайомець. Клод привітав гостей, але в люб'язностях дом Клода на адресу Жака Котьє відчувалося дошкульне й приховане глузування. Жак сказав Клоду, що привів його колегу, який бажає познайомитися. Незнайомець був літній чоловік років шістдесяти, середній на зріст, досить хворобливий і старезний на вигляд. Чоловік сказав, що він провінціальний дворянин і зветь його кум Туранжо. Архідиякон відчув, що перед ним якась владна й значна особа. Насправді, це був сам король. Кум Туранжо говорив, що дуже хворий і хоче попросити медичної поради. Клод заявив, що заперечує медиків, що не вірить в медицину і в астрологію, а вірить тільки в Бога. Та коли гість спитав, що він вважає справжнім і незаперечним, архідиякон відповів, що алхімію, бо уміти робити золото, це – бути рівним богові. І коли б він зробив його, то короля Франції звали б Клодом, а не Людовіком. Гість поросив посвятити і його в таємниці цієї науки. Клод не міг цього зробити, бо вважав, що потрібно надто багато часу. Однак він запросив гостя приходити сюди і пообіцяв навчити читати написи на

різних пам'ятках архітектури, насамперед, на Соборі. Потім Клод показав друковану книжку і загадково промовив: "На жаль, великі речі знищуються малими; один-однісінький зуб кришить цілу товщу".

Монастирський дзвін подав сигнал гасити вогонь. Настав час, коли жодна стороння людина не могла залишатися на території монастиря. Гості зібралися йти. Кум Туранжо сказав, що відчуває до Клода особливу пошану, і запросив його на завтра до палацу Турнель. Архідиякон повернувся до своєї келії зовсім приголомшений, зрозумівши нарешті, хто такий кум Туранжо. Люди казали, що відтоді архідиякон мав часті розмови з Людовіком XI, коли їх величність прибували до Парижа.

I. ЦЕ ВБ'Є ТЕ

За словами Клода Фролло: "Це вб'є те. Книга вб'є будівлю" крилася подвійна думка. Насамперед це була думка священника: страх духовної особи перед новою силою – друкарством. Був це так само філософський погляд не тільки священника, а й ученого і митця. Це було передчуття, що людська думка, змінюючи форму, одночасно змінить і засіб її виразу, що панівна ідея кожного покоління вже увічниться іншими засобами, за допомогою іншої матерії, що кам'яна книга, така міцна й довговічна, поступиться місцем ще міцнішій, ще довговічнішій книзі з паперу. З цього погляду неясний вислів архідиякона мав ще й друге значення – тобто, що одне мистецтво поступиться місцем іншому. Він означав: "Друкарство вб'є архітектуру".

Загальний висновок такий: до п'ятнадцятого століття архітектура була головним літописом людства; за цей час у світі не виникало жодної більш-менш складної ідеї, яка б не була відображена в будівлі. Винайдення друку – найбільша історична подія. У вигляді друкованого слова думка стає довговічною, як ще ніколи досі, стає крилатою, невловимою, непереможною. Це новий спосіб вислову думок, він найпростіший, найзручніший, найдоступніший для всіх. Думка для свого втілення в будівлі вимагала залучення в дію чотирьох чи п'яти інших мистецтв, тонни золота, гори каміння, лісу, крові, армії робітників. То чи ж можна дивуватися, що людський розум відмовився від архітектури заради друку?

У п'ятнадцятому столітті друковане слово ще надто слабке, але починаючи з шістнадцятого століття, занепад сил в архітектурі цілком очевидний. Вона перестає бути головним засобом висловлення суспільних ідей і в жалюгідний спосіб перетворюється на класицизм. З тієї хвилини, як архітектура стає лише мистецтвом, вона перестає бути мистецтвом всеосяжним. Різьблення стає скульптурою, іконопис – живописом, церковний спів – музикою. Отож, коли остаточно зайшло сонце середніх віків, коли готичний геній назавжди згас на горизонті мистецтва, архітектура все більше тьмяніє, блідне. Друкована книга – той шашіль, що точить будівлю, смочче її й гризе.

Людство має дві книги, два літописи, два заповіти – архітектуру й друкарство, біблію кам'яну й біблію паперову. Друкарство – це теж споруда, яка зростає і лине вгору, у ній – обітований притулок для думки на випадок нового всесвітнього потопу, нового нашестя варварів. Це друга Вавілонська башта роду людського.

КНИГА ШОСТА

I. БЕЗСТОРОННІЙ ПОГЛЯД НА СТАРОВИННУ МАГІСТРАТУРУ

Надзвичайно щасливою людиною був року божого 1482-го шляхетний Робер д'Естутвіль, який уже багато років працював на посаді паризького прево. Надзвичайно солодким і приємним було його життя, платня теж була добра. Він міг роз'їжджати верхи по місту в супроводі цілого почту общинних старост і квартальних наглядачів. Він мав зверхність над судовими старшинами, членами суду Шатле, комісарами шістнадцятьох кварталів, тюремником Шатле та багатьма іншими. Робер мав право вершити правосуддя у найважливіших справах, право колесувати, вішати й четвертувати.

Робер прокинувся ранком 7 січня 1482 року в дуже похмурому настрої, бо це був день після свята. Сьогодні він мав засідати у Великому Шатле. Тим часом засідання розпочалося без нього. Його роботу виконував метр Флоріан Барбедьєн, аудитор Шатле, помічник пана прево. Поруч писав протоколіст. Також у залі була юрба людей і судові слуги. Аудитор Флоріан був глухий, та це не перешкоджало йому.

Школяр Жеан Фролло зі своїм другом Робеном Пуспеном теж були тут. У залу ввели учорашнього папу блазнів, Квазімодо. Горбань був скручений, зв'язаний, у путах і кайданах, під посиленою охороною. Його єдине око час од часу кидало гнівний похмурий погляд на пута, що його сковували.

Метр Флоріан прочитав сторінки позову до Квазімодо, а потім почав допит. Спершу він спитав ім'я підсудного. Але тут виник казус, не передбачений законом, – глухий мав допитувати глухого. Квазімодо, якого ніхто не попередив про те, що до нього звертаються із запитанням, пильно дивився на суддю й не відповідав. Глухий суддя, якого ніхто не попередив про глухоту підсудного, подумав, що той відповів, і запитав про його вік. Квазімодо не відповів і на це запитання. Суддя, впевнений, що дістав відповідь, запитав про звання Квазімодо. Усе та сама мовчанка. Коли суддя запитав протоколіста, чи записали всі попередні відповіді обвинуваченого, вибухнув регіт.

Метр Флоріан, не менш здивований, ніж Квазімодо, обурено накинувся на нього, сказав, що підсудний заслуговує шибениці. Квазімодо зберігав усю серйозність, бо він нічого не розумів з усього, що відбувалося. Раптом у зал зайшов сам пан прево. Флоріан почав вимагати для підсудного кари за тяжку й нечувану образу правосуддя. Робер д'Естутвіль жестом закликав Квазімодо до уваги і спитав, за що його судять. Квазімодо подумав, що прево питає, як його ім'я, і відповів. Відповідь так мало пов'язувалась із запитанням, що в залі знову вибухнув регіт. Робер подумав, що з нього глузують, і закричав з люті. Квазімодо продовжував "відповідати": про своє звання, вік. Закінчилося тим, що Квазімодо повинні були відшмагати, покрутити годину на колесі, а також він мав заплатити штраф.

У ту мить, коли Флоріан Барбедьєн читав вирок перед тим, як його підписати, протоколіст сказав йому, що Квазімодо глухий. Флоріан був настільки глухий, що не почув нічого і сказав: "А, он що, це інша справа. Я цього не знав. У такому разі додайте йому ще одну годину біля ганебного стовпа".

II. ЩУРЯЧА НОРА

На Гревському майдані знаходилася відома Роландова башта, у якій колись сиділа дівчина, яка була в жалобі по своєму батькові, який загинув під час хрестових походів. Дівчина була замурована і бачила світ лише через віконце. Вона просиділа там двадцять років і весь час молилася, а животіла лише з ласки перехожих, які клали хліб і ставили воду на край віконця. Вмираючи, вона заповіла увічнити цю могилу для тих скорботних жінок, які у великому горі чи великому каятті побажають тут живцем поховати себе. Місто на честь покійної встановило громадський требник у стіні біля віконця келії для того, щоб перехожі час від часу там зупинялися, нехай тільки для молитви, яка примусила б їх подумати про милостиню, і щоб бідні затворниці, спадкоємниці Роланди, не вмирали від голоду, всіма забуті. У Парижі була досить велика кількість таких комірчин, і духовенство дбало про те, щоб вони не лишалися порожніми. Келія Роландової башти ніколи не була вільною. Над її вікном було вирізьблено великими романськими буквами два слова: "TU, ORA!" ("Ти, молись!"). Народ дав цій дірі більш образну назву "Щуряча нора".

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

III. ІСТОРІЯ МАЇСОВОГО КОРЖА

У той час, коли все це відбувалось, келія Роландової башти була зайнята. Якось до неї йшли три жінки. Дві з них були заможні паризькі городянки, а третя була провінціалка. Вона тримала за руку хлопчика, який ніс товстого маїсового коржа. Провінціалку звали Майетта, а двох інших – Ударда і Жервеза. Подруги почули гру на тамбурині і сказали Майетті, що покажуть їй зараз циганку Есмеральду. Коли Майетта почула про циганку, то дуже налякалася, бо вважала, що циганка вкраде її сина. Ударда зауважила, що такої ж думки про циганку затворниця Роландової башти, якій вони і несли маїсовий корж.

Щоб пояснити свій страх перед циганами, Майетта розповіла про те, що сталося з Пакеттою Шантфлері. Вісімнадцять років тому Пакетта була гарненька вісімнадцятирічна дівчина. Вона була донькою Гіберто – реймського менестреля на річкових судах. Старий батько помер, коли Пакетта була ще зовсім дитиною; у неї лишилася мати, яка навчила Пакетту гаптувати золотом і бісером. Дівчинка виросла, але залишилась бідною. Вони з матір'ю жили вдвох у Реймсі. Пакетта була така гарненька й весела, що її скрізь звали тільки "Шантфлері" (Співоцвіт (франц.)). Дівчина почала гуляти з різними чоловіками, і це її занапостило. Шістнадцять років тому Пакетта народила дівчинку і дуже зраділа, бо мріяла мати дитину. Матір Пакетти на той час уже померла. Пакетті більше нікого було любити, та і її ніхто не любив. За ті п'ять років, що минули з часу її падіння, вона стала жалюгідним створінням. Вона сама вигодувала свою дитину, зробила їй пелюшки із своєї ковдри. Підстаркувата дівка стала молодого матір'ю. Чоловіки знову почали відвідувати Шантфлері.

У маленької Агнеси, таке було ім'я дитини, було більше стрічок і гаптувань, ніж у

принцеси Франції. Серед інших речей у неї були дуже гарні малюсінькі черевички. Мати пошила й вигаптувала їх сама, вона вклала в них усю свою майстерність золотошвейки. Це були два маленькі рожеві черевички, найкращі з усіх, які тільки можна було знайти на світі. Агнеса була дуже красивою, мала чорне волоссячко, яке кучерявилося.

Одного дня до Реймса приїхали цигани. Вони розташувалися біля Бренської брами, бо в місто їх не впустили. Цигани дивилися людям на руку й провіщали неймовірні дива. Бідолашну Шантфлері теж охопила цікавість. Вона хотіла знати, ким стане її маленька Агнеса. І ось вона понесла її до циган, а ті почали захоплюватися дитиною. Вони особливо вихваляли її гарненькі ніжки й чарівні черевички. Дитина ще не мала й року. За словами циган, Агнеса мала стати втіленням краси й доброчесності, більше того – королевою.

Другого дня Пакетта скористалася з хвилинки, коли дитина спала, і побігла розповісти сусідці про майбутнє дочки. Повернувшись, жінка виявила, що дитини нема. Коли її не було, хтось бачив, як дві циганки крадькома піднялися до Пакетти з невеликим клунком у руках, потім вони зачинили двері й поспішно втекли. Замість Агнеси цигани залишили на ліжку якусь потвору з один оком. Люди поспішили забрати це маленьке страховище, бо воно могло позбавити Пакетту розуму. Це була страхітлива дитина якоїсь із циганок, що віддалася чортові. На вигляд ця потвора мала чотири роки. Пакетта побігла до табору, але циган уже не було. Другого дня на пустирі знайшли рештки великого вогнища, кілька стрічок, що належали її дитині, краплі крові та козячі горішки. Не було сумніву в тому, що цигани влаштували на цьому пустирі шабаш і зжерли дитину. Шантфлері посивіла і кудись зникла. Один малесенький черевичок, який залишився від дочки, вона забрала з собою. Циганську дитину архієпископ відіслав в Париж, щоб там її поклали на дерев'яному настилі в Соборі Богоматері, як підкидька.

Отак розмовляючи, три шановні громадянки прийшли на Гревський майдан і рушили до затворниці Роландової башти. Там, на голій плиті, що правила за підлогу, у кутку сиділа чи скоріше щулилася жінка. Її сиве волосся, закриваючи обличчя, спадало вздовж ніг до самих ступнів. Ноги були босі. Лежачи у січневу холоднечу без руху на голій гранітній підлозі під тонким полотняним мішком, без вогню, в темряві келії, вона наче й не страждала й нічого не відчувала. Цю жінку за її жалюгідне житло прозвали "затворницею", за її одяг – "лахмітницею", а ще її називали Гудула.

Жервеза, Майєтта й Ударда глянули разом у віконце. Раптом Майєтта впізнала, що ця жінка – Пакетта Шантфлері. Жервеза покликала Гудулу, але та не ворухнулася. Жінки вирішили залишити коржа на вікні. Маленький син Майєтти, Есташ, зацікавився, що там є у комірчині. Він, притиснувши своє лице до решітки, вигукнув: "Мамо! Я теж хочу подивитись!" Цей дитячий голос примусив затворницю здригнутися. Вона вигукнула: "Та хоч не показуйте мені чужих дітей". Хлопчик привітався, і жінка раптом відчула, що їй холодно. Ударда спитала, чи принести їй вогню, запропонувала трохи коричневого вина, але затворниця відмовилася. Вона

попросила води. Коржа, який подала їй Майєтта, вона відштовхнула і попросила чорного хліба. Потім Гудула попросила, щоб хлопчика забрали, бо зараз тут пройде циганка, а сама поповзла в куток, де був малесенький черевичок. Там вона билась головою об стіну. Коли Майєтта покликала жінку: "Пакетто Шантфлері!", затворниця здригнулася всім тілом, стрибнула до вікна і, регочучи, закричала, що то її кличе циганка.

Раптом увагу всіх привернуло те, що відбувалося біля ганебного стовпа, а затворниця закричала: "Це знову ти, циганське поріддя! Це ти мене кличеш, крадійко дітей! То будь же ти проклята! Проклята! Проклята!"

IV. СЛЬОЗА ЗА КРАПЛЮ ВОДИ

Ці слова були, так би мовити, сполучною ланкою між двома сценами, які досі розгорталися паралельно й одночасно. Юрба скупчилася біля ганебного стовпа, де мали "крутити злочинця". Квазімодо привели, прив'язаним до задка воза. Коли його прив'язали мотузками та ремінцями до колеса ганебного стовпа, юрба зареготала. Присяжний оповісник оголосив вирок. Квазімодо дозволяв розпоряджатися собою, штовхати, тягти нагору, в'язати, скручувати. Його поставили навколішки на круглу дошку, він скорився. З нього здерли куртку й сорочку, обплутали ще раз зв'язкою ремінців і пряжок. Школярі Жеан Фролло і його друг Робен теж були тут. Жеан кричав: "Шановні городяни й городянки, підійдіть-но, подивіться! Ось зараз, у цю мить почнуть шмагати метра Квазімодо, дзвонаря мого брата пана архідиякона Жозаського, цей чудовий зразок східної архітектури: спина - купол, ноги - подібні до витих колон!". Юрба зайшлася реготом.

Кат почав свою роботу, посипались удари на Квазімодо, бризнула кров. Після тортур два помічники присяжного ката обмили кровоточиві плечі засудженого, помастили їх якоюсь маззю, що одразу ж затамувала кровотечу, і напнули на його плечі щось подібне до жовтого полотнища, схожого на ризу. Тепер він мав перетерпіти годину біля ганебного стовпа. Квазімодо ненавиділи всі, і от настала черга для тисячі особистих помст. Люди кидали в нього камінням. Квазімодо терпів, але потім почав борсатися в своїх путах. Нещасний, наче зв'язаний дикий звір, що не може розірвати на собі пута, заспокоївся. Він побачив Клода Фролло, той наближався верхи на мулі. Обличчя засудженого відразу полагіднішало. Та коли вершник упізнав засудженого, то опустив очі й раптом круто повернув назад. Ще густіша хмара знову насунулася на чоло Квазімодо. Знеможений, осміяний і закиданий камінням, він закричав: "Пити!". Цей вигук відчаю не викликав ніякого співчуття. Раптом натовп розступився. З нього вийшла циганка, яку він намагався вкрати минулої ночі. Квазімодо невиразно відчув, що саме за це його тепер і карають. Есмеральда наблизилася до засудженого і дала йому пити зі своєї фляги. Тоді на його оці заблищала велика сльоза й поволі скотилася по його потворному обличчю. Може, це була перша сльоза, яку нещасний горбань пролив у своєму житті.

Напившись, нещасний хотів своїми чорними губами поцілувати прекрасну руку, що подала йому допомогу. Але дівчина відсмикнула руку. Тоді нещасний втупився в неї

поглядом, сповненим докору й невимовного смутку. Юрба заплескала в долоні, вигукуючи: "Слава! Слава!". Саме в цю хвилину з віконця своєї нори затворниця побачила біля ганебного стовпа циганку і крикнула їй своє зловісне: "Будь ти прокляте, циганське поріддя! Прокляте! Прокляте!"

V. КІНЕЦЬ ІСТОРІЇ ПРО КОРЖ

Есмеральда зблідла і, хитаючись, зійшла з помосту ганебного стовпа. Голос затворниці переслідував її. Настав час звільнити Квазімодо. Його відв'язали, і юрба розійшлася. Майетта з подругами поверталася додому. Вона спитала сина, куди він подів коржа. Хлопчик відповів, що поки мама з подругами розмовляли з затворницею, якийсь великий собака відкусив шматок коржа. Тоді хлопчик теж відкусив. І так вони з'їли весь корж.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

КНИГА СЬОМА

I. ПРО ТЕ, ЯК НЕБЕЗПЕЧНО ДОВІРЯТИ СВОЇ ТАЄМНИЦІ КОЗИ

Минуло кілька тижнів, настали перші дні березня. У шановної вдови Алоїзи де Гонделор'є, яка мала будинок на майдані Собору, зібралися знатні і багаті дівчата. Між ними вирізнялася панна Фльорделіс де Гонделор'є, дочка вдови. Всі ці дівчата зібралися у Парижі, бо монсеньйор де Боже з дружиною мали вибрати дівчат для почту їх милості Маргарити, нареченої дофіна. Отож дворяни домагалися цієї честі для своїх доньок.

Якось у вдови Алоїзи де Гонделор'є гостював досить статечний, але трохи жевжикуватий і самовдоволенний молодик. Цей молодий кавалер був убраний у блискучий мундир начальника королівських стрільців. Дівчата теж були у кімнаті, розмовляли між собою півшепотом і гаптували. Вдова час від часу пошепки зверталася до начальника стрільців, який був заручений з її дочкою Фльорделіс. Сам офіцер не був закоханий у дівчину, а вираз його обличчя свідчив про вимушеність і нудьгу. Та мати не помічала байдужості офіцера і часто нахвалювала свою дочку. Фльорделіс значно краще, ніж мати, помічала холодність і байдужість ротмістра.

Коли одна з дівчаток, семирічна Беранжера де Шаншевриє, побачила з балкону циганку-танцюристку на майдані, усі кинулись на балкон, а ротмістр залишився у кімнаті, роздумуючи про одруження, що невдовзі мало відбутися. Він походив з дуже шляхетного роду, але мав багато солдафонських звичок. Любив таверни і все, що з ними зв'язане. Почував себе вільно тільки там, де лунала брутальна лайка, солдатські дотепи, де красуні були доступні й любовні успіхи легкі. Фльорделіс підійшла до нього і спитала, чи це часом не та циганка, про яку він розповідав, ніби два місяці тому врятував її під час нічного обходу від цілої дюжини волоцюг. Ротмістр Феб де Шатопер, бо це був саме він, підійшов до балкона і впізнав танцівницю по її кізочці. Раптом Беранжера помітила, що за циганкою спостерігає на верхівці вежі Собору якась чорна людина. Всі дівчата підвели очі і побачили священника. Фльорделіс впізнала, що це

архідиякон Клод Фролло, який терпіти не може циган. Фльорделіс попросила Феба, оскільки той знає циганку, подати їй знак піднятися сюди. Феб, перехилившись через балюстраду балкона, гукнув: "Гей, мала!" Есмеральда впізнала його, завмерла на місці і зашарілася.

Циганка зайшла до кімнати, була почервоніла, збентежена, задихана. Її поява справила на гурт молодих дівчат надзвичайне враження, адже циганка була чарівнішою й привабливішою. Кожна відчула, що її краса блідне в порівнянні з красою циганки. Тому дівчата зустріли циганку дуже холодно. Вони оглянули її з голови до ніг, а Феб назвав чарівним дитям і спитав, чи вона пам'ятає його. Есмеральда, усміхаючись і підводячи на нього сповнені безмежної ніжності очі, відповіла: "О так!". Феб розпитував, чому горбатий дзвонар хотів викрасти її, але дівчина не знала. Фльорделіс помітила, що ротмістр захоплений циганкою. Не маючи змоги причепитися до її краси, дівчата почали насміхатися з одягу Есмеральди. Циганка не лишалася байдужою до цих шпильок, вона мовчала і червоніла. Феб реготав і ставав на захист циганки співчутливо та нахабно. Циганка подивилася на нього з гордістю і щастям.

З Есмеральдою була і Джалі. Фльорделіс помітила вигиптувану шкіряну торбинку, що висіла на шиї кізки, і спитала, що це таке. Есмеральда відповіла, що це її таємниця. Господиня дому сказала, що коли циганка і коза не можуть станцювати, то хай йдуть геть. Циганка повільно попрямувала до дверей. Раптом, звівши свої вогкі від сліз очі на Феба, вона зупинилася. Той попросив вернутися і спитав, як її звати. "Есмеральда", – відповіла танцівниця, не зводячи з нього очей. При цьому дивному імені всі дівчата зайшлися несамовитим сміхом.

Тим часом Беранжера заманила за допомогою марципана кізочку в куток кімнати. Дівчинка зняла торбинку, що висіла на шиї у кізки, розв'язала й висипала на підстилку її вміст. Це була дерев'яна азбука. Кізка почала відсувати своєю золотою ратичкою окремі літери і склала слово "Феб". Фльорделіс побачила це і здогадалася про таємницю циганки. Фльорделіс вибухнула риданням і сказала, що циганка чаклунка, а в серці розуміла, що циганка – це суперниця. Фльорделіс зомліла, і її перелякана мати вигнала Есмеральду. Циганка зібрала лиховісні букви, подала знак Джалі й вибігла. Ротмістр Феб, поки увага всіх була звернена на його наречену, пішов за циганкою.

II. ПРО ТЕ, ЩО СВЯЩЕННИК І ФІЛОСОФ НЕ ТЕ Ж САМЕ

Клод Фролло справді спостерігав з вежі за танцем циганки на майдані. Він мав таємничу келію, яку влаштував собі на цій башті. Щодня за годину до заходу сонця архідиякон піднімався сходами башти і замикався в цій келії, де він проводив інколи цілу ніч. Архідиякон спостерігав, як циганка танцювала, як крутила на кінчику пальця тамбурин. Біля неї був якийсь чоловік, чудернацько одягнений у жовто-червону куртку. Він розширяв навкруг неї коло, а потім знову сідав на стілець за кілька кроків від танцівниці і клав голову кізки собі на коліна. Клод вирішив дізнатися, що це за чоловік. Він почав спускатися звивистим склепінням кручених сходів і раптом помітив, що за танцем циганки спостерігає Квазімодо. Дзвонар мав вираз захоплення і ніжності.

Вийшовши на майдан, архідиякон побачив, що циганка зникла. Чоловік у жовто-

червоній куртці тримав у зубах стілець, і, багровий від напруження, походжав по колу. До кільця був прив'язаний позичений у сусідки кіт, що з переляку голосно нявчав. Люди кидали чоловікові монети. Раптом архідиякон впізнав, що це метр П'єр Гренгуар. Обоє зайшли у Собор. Гренгуар був присоромлений, що така поважна й учена особа побачила його в костюмі штукаря. Поет виправдовувався, що мусить з чогось жити, бо місто не платить йому за епіталаму на честь Маргарити. Коли Гренгуар сказав, що циганка – його дружина, похмурий погляд священника спалахнув. Поет пояснив, що не торкається дівчини, а їхній шлюб – це якісь забобони. Сама ж дівчина носить на шиї амулет, який з часом допоможе їй відшукати батьків, але який втратить свою силу, коли дівчина втратить свою невинність. Внаслідок цього вони обоє залишаються зовсім невинними.

Клод спитав, чи циганки ще не торкався жоден мужчина, і Гренгуар підтвердив це. Архідиякон засипав Гренгуара запитаннями. Есмеральда, на думку Гренгуара, була безневинною й чарівною істотою, красунею. З її розповідей, є лише дві людини, які її ненавидять: лахмітниця з Роландової башти і якийсь священник, що при зустрічі з нею лякає її своїм поглядом і словами. Остання подробиця дуже схвилювала архідиякона, але Гренгуар не звернув на це уваги, бо двомісячний проміжок часу встиг стерти з пам'яті безжурного поета дивні подробиці того вечора, коли він уперше зустрів циганку, і ту обставину, що при цій зустрічі був присутній архідиякон.

Також Гренгуар розповів, що кожного ранку вони з циганкою ідуть із злодійського кварталу і збирають на перехрестях еку та дрібне срібло; кожного вечора вони повертаються до спільного притулку, але сплять окремо. А ще поет дуже любив Джалі, можливо, більше за Есмеральду. Чаклунство кізки було найневинніше. У більшості випадків досить було так або інакше покрутити тамбурином перед кізкою, щоб примусити її виконати бажаний фокус. Навчила її всього циганка, яка мала до цієї тонкої справи надзвичайний хист, їй навіть було досить двох місяців, щоб навчити кізку з окремих літер складати слово "Феб". Розповівши все це, Гренгуар раптом запитав, навіщо архідиякону вся ця інформація. Клод Фролло відповів, що переживає за душу Гренгуара і за те, щоб вона не занапастилася.

III. ДЗВОНИ

З дня покарання біля ганебного стовпа дзвонарський запал Квазімодо наче охолов. Та року божого 1482, на день благовіщення, 25 березня, Квазімодо відчув, як його любов до дзвонів знову оживає. Він піднявся на північну башту та увійшов до верхньої клітини дзвіниці. Квазімодо якийсь час дивився на шість дзвонів, що висіли там. Коли він їх розгойдав, то знову став щасливим і забув про все. Несподівано він побачив, як циганка на майдані розстеляє на землі килимок, на який стрибнула кізка; навколо них уже скупчилися глядачі. Це видовище одразу змінило напрям його думок і охолодило його музичний запал. Квазімодо зупинився, повернувся спиною до дзвонів і присів над шиферним піддашком, не зводячи з танцівниці мрійливого, покірливого і ніжного погляду, що вже якось був вразив архідиякона. Забуті дзвони замовкли.

IV. 'ANAGKH

29 березня школяр Жеан Фролло дю Мулен помітив, що лишився без грошей. Він вирушив до брата, хоч не дуже хотілося слухати його повчання. Жеан піднявся до келії на башті. Йому було цікаво поглянути на це таємниче приміщення. Щось дуже подібне до келії Фауста виникло перед очима Жеана, коли він наважився просунути голову в напівпрочинені двері. У келії було багато алхімічного приладдя, але, на розчарування Жеана, не було нічого їстівного. Стіни були вкриті всілякими написами: готичними, єврейськими, грецькими, римськими. Загалом келія справляла враження занехаяності й запустіння. Архидиякон не помітив брата, його думки снувало навколо загадкового Феба. Дом Клод посидів, а потім схопив циркуль і мовчки начертав на стіні великими літерами слово: 'ANAGKH. Жеан вирішив, що його брат з'їхав з розуму, а потім зрозумів, що побачив душу свого старшого брата в одному з її найтаємніших проявів, і не треба, щоб Клод про це дізнався. Тому Жен вдав, що щойно прийшов. Він почав просити в брата грошей. Клод не хотів давати і говорив, що дуже невдоволений з Жеана. Коли на сходах почулася чиясь хода, архидиякон прошепотів, що наближається метр Жак. Клод наказав братові сховатися під камін – і ні звуку. За цю послугу він кинув Жеанові свій гаманець. Жеан шмигонув під камін, і двері розчинилися.

V. ДВОЄ ЧОЛОВІКІВ У ЧОРНОМУ

До келії увійшов чоловік у чорній мантиї. Він був геть сивий, зморшкуватий, мав близько шістдесяти років. Це був королівський прокурор духовного суду Жак Шармолю. Архидиякон ставився до нього, як до свого учня. Клод спитав метра Жака, чи той має успіхи. Метр Жак відповів, що не зміг здобути ні крихти золота. Клод уточнив, що питав про процес над чаклуном Марком Сененом. Шармолю сказав, що чаклуна звaryть живцем. Згодом чоловіки почали обговорювати нижній портал Собору, на якому можна було побачити початок робіт з фізики. Коли ж метр Жак Шармолю запитав, коли Клод бажає, щоб циганку заарештували, священник відповів, що поки що треба завершити з Сененом. Під час розмови Клод поринувши в думки і розглядав велике павутиння. Необачна муха заплуталася в ньому, павук кинувся на неї. Королівський прокурор духовного суду помітив це і пожалів муху, навіть хотів врятувати її. Та його спинив архидиякон зі словами "Не перечте долі!". Клод подумав, що сам він водночас і павук, і муха, бо линув назустріч науці, але потрапив у павутину долі.

VI. НАСЛІДКИ, ДО ЯКИХ МОЖУТЬ ПРИЗВЕСТИ СІМ ПРОКЛЬОНІВ, ВИГОЛОШЕНИХ НА ВІЛЬНОМУ ПОВІТРІ

Коли Клод зі своїм гостем вийшли з келії, Жеан виліз зі схованки дуже щасливий, бо мав цілий гаманець. Хлопець вирішив пропити гроші. Спускаючись, він помітив, що Клод і метр Жак споглядають якусь скульптуру на порталі. Потім школяр почув, як сильний гучний голос вимовив позад нього сім найжахливіших прокльонів: "Чортове

насіння! Чортячі тельбухи! Щоб тебе чорти вхопили! До чортів у пекло! Пуп Вельзевула! Папське черево! Грім і блискавка!". Школяр вигукнув, що так лається тільки його друг ротмістр Феб де Шатопер. Почувши це ім'я, Клод здригнувся, перервав, на превеликий подив Шармолу, свої пояснення, обернувся й побачив Жеана, який підходив до офіцера, що стояв біля дверей будинку Гонделор'є.

Феб де Шатопер безбожно лаявся, вийшовши від нареченої. Жеан запропонував йому піти випити і показав гроші в гаманцеві. Кілька ліардів покотилося в багно; ротмістр у запалі ентузіазму кинувся збирати їх. Потім приятелі попрямували до "Яблука Єви". За ними пішов архідиякон.

На розі вулиці з перехрестя до них долинув звук тамбурина. Дом Клод почув, як офіцер сказав школяреві йти швидше, щоб їх не побачила циганка, щоб ця дівчина не чіплялася до нього на вулиці. Феб розповів, що сьогодні ввечері зустрінеється з малою "Смеральдою". Почувши ці слова, Клод затремтів, а його зуби зацокотіли.

VII. ПОНУРИЙ МОНАХ

Клод Фролло спостерігав за шинком "Яблуко Єви" до вечора. Чоловік мав на собі плащ, яким він до очей закривав обличчя. Нарешті двері шинку відчинилися. З дверей вийшло двоє п'яних: Жеан і Феб. Останній говорив, що скоро настане сьома година – час побачення. Феб страждав, бо Жеан сказав, що гроші закінчились, а треба ж було ще заплатити за кімнату, у якій мало відбутися побачення. Фебу був потрібен всього-на-всього один паризький сольд. Ротміст штовхнув п'яного Жеана, і школяр упав на брук. Феб примостив голову Жеана на купі капустияних качанів, і в ту ж мить школяр захропів.

Архідиякон рушив слідом за Фебом. Ротмістр помітив, що хтось іде за ним, але не хвилювався, бо якщо це грабіжник, грошей і так нема. Підійшовши до ротмістра, тінь зупинилась. З-під плаща висунулась рука і вп'ялася в руку Феба з силою орлиних пазурів. Привид сказав, що знає про сьогоднішнє побачення у Фалурдель – звідниці з мосту Сен-Мішель, але не вірить, що воно відбудеться. Феб викликав тінь на бій і вихопив шпагу. Але чоловік-привид стояв нерухомо, а потім нагадав про побачення. Феб вклав шпагу в піхви і сказав, що на побачення потрібні гроші. Тоді чоловік дав ротмістру гроші, але попросив довести, що він помилявся. Незнайомець хотів, щоб його сховали в якому-небудь закутку, звідки б він міг побачити, чи справді це та сама жінка. Феб погодився, йому було байдуже, що за його любовними пригодами хтось спостерігатиме. Головне – він має гроші на кімнату.

Чоловіки прийшли до звідниці Фалурдель. Феб попросив кімнату святої Марти. Стара, величаючи його монсеньйором, схопила еку і сховала в шухляді стола. Це була та монета, що її чоловік у плащі дав Фебові. Коли стара відвернулася, хлопчак, який був у хаті, узяв з шухляди еку і поклав натомість сухий листочок. Стара піднялася з чоловіками по драбині до кімнати для побачень.

VIII. ЧИМ ЗРУЧНІ ВІКНА, ЩО ВИХОДЯТЬ НА РІЧКУ

Клод Фролло кілька хвилин навпомацки ознайомлювався з темною комірчиною, в яку його замкнув ротмістр. Сам Феб пішов по Есмеральду. Через чверть години вони

прийшли. Зі своєї схованки Клод бачив усе, що відбувалося. Стара зайшла першою, потім показався Феб, підкручуючи свої вуса, і нарешті – Есмеральда. У Клода закрутилося в голові. Коли він опритомнів, Феб і Есмеральда були вже самі, вони сиділи на дерев'яній скрині біля лампи, що освітлювала їхні юні обличчя.

Есмеральда сиділа розрум'янена, збентежена, тремтяча. До її ніг тулилася маленька кізка. Дом Клод тільки з великими зусиллями міг розібрати те, про що вони говорили, так дуже стукотіло у нього в скронях. Дівчина говорила, що боялася порушити свою обітницю, що її талісман втратить свою силу і вона не знайде батьків. Але тепер вони не потрібні, бо в неї є Феб. Дівчина призналася, що кохає його. Ротмістр обняв дівчину. В цей час Клод намацав вістря кинджала, схованого у нього на грудях. Есмеральда хотіла почути від ротмістра про його почуття, і той був змушений сказати, що кохає її. Чоловік почав розшнуровувати її корсаж, зсунув нашийну косинку. Архідиякон побачив чарівне оголене плече циганки. Есмеральда почала мову про те, що вони могли б повінчатися. Це дуже здивувало Феба. Він дав зрозуміти, що не збирається цього робити. Дівчина відсунулась від заповзятливого ротмістра, їй було соромно. Та хитрий Феб зумів знову привернути її до себе. Дівчина вирішила, що може бути і коханкою. Вона обійняла його, вони почали цілуватися. Раптом вона побачила над головою Феба іншу голову: мертвотно-бліде обличчя, зеленувате, викривлене, з пекельною мукою в погляді, а біля цього обличчя – руку з кинджалом. Священник виламав двері й опинився біля них. Він вдарив Феба кинджалом. Есмеральда знепритомніла. У ту мить, коли її очі заплющувалися, вона відчула на своїх устах пекучий поцілунок архідиякона.

Коли вона опритомніла, то була оточена стрільцями нічної сторожі, священник зник, закривавленого ротмістра виносили; вікно в глибині кімнати, що виходило на річку, було відчинене навстіж. Навколо неї говорили: "Ця чаклунка заколола кинджалом ротмістра".

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

КНИГА ВОСЬМА

І. ЕКЮ, ЩО ПЕРЕТВОРИЛОСЯ НА СУХИЙ ЛИСТОК

Гренгуар і весь Двір чудес були в смертельній тривозі, бо понад місяць не знали, що сталося з Есмеральдою. Зникнення її кізки подвоювало горе Гренгуара. Якось, проходячи повз башту Турнель, де містився кримінальний суд, біля входу до Палацу правосуддя він побачив натовп. Якийсь школяр, а це був Жеан, сказав, що там судять жінку, що вбила латника. І, мабуть, тут не обійшлося без чаклунства, бо єпископ і духовний суд втрутилися в справу, а брат школяра, архідиякон Жозаський, там днює і ночує. Гренгуар не намілювався сказати Жеану, що знає його брата Клода. Школяр пішов своєю дорогою, а Гренгуар – до залу суду.

Зал був просторий і похмурий, передню частину заповнювала юрба, праворуч і ліворуч сиділи юристи, а в глибині, на помості – безліч суддів, останні ряди яких

губилися в сутінках. Гренгуар розпитав свого сусіда про усіх суддів, серед яких був і Жак Шармолю, королівський прокурор духовного суду. Поки що поет не міг побачити жінку, яку судили.

Тим часом слухали свідка. Це була стара жінка у лахмітті – звідниця Фалурдель. Вона розповідала про двох чоловіків, які зняли в неї кімнату святої Марти і дали одне екю. Згодом офіцер вийшов і повернувся з молодесенькою дівчиною, за якою біг цап. Пізніше нагорі почувся крик, щось грюкнуло об підлогу, відчинилося верхнє вікно. Жінка прибігла і побачила, як пролітає щось чорне й падає у воду. Наче якась примара в одязі священника. Воно попливло до Сіте. Жінка покликала нічну сторожу. Кімната виявилася залита кров'ю. Офіцер лежав на підлозі, з кинджалом у горлі, дівчина прикидалася мертвою, а цап був переляканий. Найстрашніше було те, що монета у шухляді перетворилася на сухий листок.

Коли королівський прокурор промовив ім'я Феба де Шатопера, підсудна підвелась. Жахнувшись, Гренгуар упізнав у ній Есмеральду. Вона виглядала погано і питала, чи живий Феб. Королівський прокурор сказав, що він умирає. Нещасна упала на свою лаву, мовчки, без сліз, бліда, неначе воскова статуя.

Потім ввели другу підсудну, якою виявилася Джалі. Помітивши Есмеральду, кізка кинулась до неї. Жак Шармолю почав допит тварини. Він взяв із стола тамбурин і примусив кізку проробити ряд різних дивовижних фокусів з числом, місяцем року та інші. Тепер коза в очах глядачів була дияволом. Становище ще більше погіршилось після того, як королівський прокурор зняв з шиї Джалі шкіряну торбинку з буквами, і кізка своєю ніжкою склала ім'я "Феб". Чаклунство, жертвою якого був ротмістр, здавалося незаперечно доведеним.

Трибунал почав допит циганки. Коли її спитали, чи вона заперечує те, що заколола Феба де Шатопера, дівчина вигукнула, що це жахливо, що її переслідує якийсь пекельний монах, що вона нічого не знає. Метр Жак Шармолю наказав застосувати тортури.

II. ПРОДОВЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПРО ЕКЮ, ЩО ПЕРЕТВОРИЛОСЯ НА СУХИЙ ЛИСТОК

Варта Палацу вштовхнула Есмеральду до зловісної кімнати, яка не мала вікон і освітлювалася вогнем з печі. По кімнаті лежали предмети тортур. На матраці у недбалій позі сидів П'єрра Тортерю, присяжний кат. Його помічники, двоє карликів, перевертали залізні знаряддя на вугіллі.

Варта і священники духовного суду оточили Есмеральду. Жак Шармолю сказав дівчині, що її допитуватимуть наполегливіше. Циганку посадили на ложе. Вирішили починати з "іспанського чобота". Ногу дівчини оголили і вклали між двох окутих залізом брусів. Есмеральда просила відпустити її і говорила, що невинна. "Іспанський" чобіт стиснувся, і з грудей нещасної вирвався жахливий крик. Вона зізналася у тому, чого не робила. Королівський прокурор зауважив, що зізнавшись, вона не уникне смертного вироку. Дівчину відв'язали і повели назад до судового залу.

III. ЗАКІНЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПРО ЕКЮ, ЩО ПЕРЕТВОРИЛОСЯ НА СУХИЙ ЛИСТОК

Есмеральда ледве добрела до лави. Шармолю з задоволенням сказав, що вона у

всьому зізналася. Поки метр Шармолу читав латинську промову, маленька кізка почала наслідувати його і, сівши на задок, сумлінно відтворила своїми передніми лапками та голівкою патетичну пантоміму прокурора. Цей останній "доказ" справив велике враження. Кізочці зв'язали ніжки. Оборонець Есмеральди попросив засудити свою підзахисну до штрафу, але судді проголосували за страту. Нещасна циганка почула, як хтось сказав, що її стратять у той день, який забажає король. Її доставлять на візку босу, в сорочці, з мотузкою на шиї до головного portalу Собору Паризької Богоматері. Там вона матиме привселюдну покуту; звідти її буде доставлено на Гревський майдан, де її повісять за чаклунство, магію, розпусту та вбивство Феба.

IV. LASCIATE OGNI SPERANZA (Облиште всяку надію (італ.). — Данте, "Пекло")

Есмеральду кинули в один зі склепів, у Турнелєську "домовину", під величезним Палацом правосуддя. Дівчина не могла відрізнити безсоння від сну, марень від дійсності, дня від ночі. Двічі або тричі на день над нею відкривався люк і хтось кидав скибку чорного хліба. Вона не знала, скільки часу провела тут.

Нарешті, чи то вдень, чи вночі хтось прийшов. Чорна чернеча ряса спадала до самих п'ят, чорний каптур ховав його обличчя. Постать представилася священником, а згодом скинула каптур. Дівчина впізнала обличчя, яке так довго її переслідувало. Вона сіла і почала говорити про те, що була дуже щасливою, поки священник не почав переслідувати її. Вона запитала його, хто він такий, чого він хоче. І тоді архідиякон сказав, що кохає її. Він упав навколішки і не зводив з неї палаючих очей. Він теж говорив, що поки не зустрів її, був щасливий, наука була для нього всім. Та одного разу він побачив її танець, почув її спів. Клод Фролло признався, що був на суді, сподівався, що судовий процес визволить його від чарів. Чоловік признався, що це він подбав, щоб їй заборонили танцювати на паперті Собору, хотів викрасти її вночі, доніс на неї в духовний суд. А потім він дізнався про Феба... Архідиякон був присутній на її процесі, сидів на лаві суддів, був у кімнаті тортур, ховаючись під сутаню. У нього був кинджал, яким він бороздив собі груди, коли її кували. Він розгорнув сутану. І справді, його груди були подряпані, немов пазурами тигра, а на боці зияла рана, яка ще кривавила. Есмеральда була нажахана. Священник качався по кам'яній підлозі, бився головою об кам'яні східці. Та коли він замовк, Есмеральда промовила ім'я Феба. Отримавши від дівчини відмову, архідиякон сказав, що Феб помер. Есмеральда кинулася на нього і штовхнула на сходи. Вона кричала, щоб вбивця забирався. Піднімаючись сходами, він ще раз люто крикнув, що Феб помер.

V. МАТИ

Одного ранку, коли прокидалося травневе сонце, до затворниці Роландової башти долинув шум коліс, тупіт коней і брязкіт заліза з Гревського майдану. Та вся її увага була прикута до маленького черевичка, єдиного спогаду про доньку. Повз келію проходили діти, і жінка почула, як один хлопчик сказав, що сьогодні повісять циганку. Лахмітниця хотіла когось розпитати про це і побачила архідиякона Жозаського. Вона зізналася йому, що ненавидить циган, особливо молоду циганку, якій стільки ж років, скільки б було її донечці, яку зжерли цигани. Священник сказав, що жінка може

радіти, адже саме цю молоду циганку сьогодні будуть вішати.

VI. ТРИ ЧОЛОВІЧИХ СЕРЦЯ, ПО-РІЗНОМУ СТВОРЕНИХ

Насправді Феб не помер. Хоч лікар боявся за його життя, ротмістр одужав і наклав п'ятами до свого загону, що стояв на відстані кількох поштових станцій від Парижа. Коли він намагався розібратись у цій пригоді, його бентежило все: кізка й дивні обставини зустрічі з Есмеральдою, і ще більше дивний спосіб, за допомогою якого вона дозволила йому дізнатися про своє кохання, і те, що вона циганка, і, нарешті, понурий монах. Він вбачав у всій цій історії більше чаклунства, ніж кохання. А може, все це просто комедія. Феб відчував себе побитим й осміяним героєм. Він швидко перестав думати про чарівну Есмеральду, або Сіміляр, як він її називав, про удар кинджалом, завданий чи то циганкою, чи понуриим монахом (йому було байдуже, ким з них), і про наслідки процесу. Та тільки-но його серце звільнилося, до нього одразу ж повернувся образ Фльорделіс, яка мала гарний посаг.

Отож одного чудового ранку, цілком одужавши, закоханий кавалер, гарцюючи на коні, підскакав до дверей будинку Гонделор'є. Це був саме той день, коли мали вішати циганку. Коли Фльорделіс побачила Феба, забулися всі образи. Феба, який довгий час не бачив інших красунь, сп'янив вигляд Фльорделіс. Закохані негайно уклали перемир'я. Феб збрехав, що був поранений одним лейтенантом. На вимогу нареченої Феб поклявся, що ніколи не кохав іншої жінки. Коли мати дівчини вийшла з кімнати, ротмістр вирішив скористатися цим, але наречена вибігла на балкон. Феб, дуже невдоволений, пішов за нею. На майдані перед Собором був натовп. Фльорделіс жаліла нещасну, яку мали повісити, але Феба це все не цікавило. Віз, запряжений биком, оточений вершниками в'їхав на майдан. На чолі їх урочисто їхав метр Жак Шармолу. На возі сиділа Есмеральда. Вона була в сорочці, її довге чорне волосся (за тодішнім звичаєм його зрізували лише біля підніжжя шибениці) розсипалося по її напівоголених грудях та плечах. Навколо шиї була мотузка, під якою блищав маленький амулет, оздоблений зеленими намистинками. Біля її ніг лежала зв'язана маленька кізка.

Раптом Фльорделіс впізнала циганку. Феб став блідий. Він ступив крок, щоб вернутися до кімнати, але Фльорделіс ревнувала, тому примусила його залишитися і подивитися до кінця.

Віз в'їхав на паперть. Перед центральним порталом він зупинився. Натовп стих, стулки головної брами відчинилися і стало видно внутрішню частину Собору. З церкви залунав урочистий, голосний і монотонний спів. Інший голос, окремо від хору, заспівав із східців головного вівтаря скорботну пісню жертвоприношення. Циганці розв'язали руки і у супроводі кізки, яку теж розв'язали, примусили зійти з воза і пройти до кінця сходів portalу.

Спів у храмі припинився. Довга процесія священників у ризах та дияконів у стихарях, урочисто виспівуючи псалми, з'явилася перед засудженою і натовпом. На чолі процесії був Клод Фролло. Він був дуже блідий, така ж була Есмеральда. Їй дали у руки свічку, протоколіст зачитав фатальний зміст прилюдного покаяння. Згодом священник сам став наближатися до неї. На її оголене тіло він кинув погляд, який горів

хтивістю, ревнощами й бажанням. На вухо дівчини священник прошепотів, що ще може врятувати її. Вона запитала лише про Феба. Священник збрехав, що ротмістр помер, але підвівши погляд, побачив його на балконі будинку Гонделор'є.

Після покаяння перед собором циганку знову зв'язали. Коли їй зв'язували лікті за спиною, з її грудей вирвався страшний крик радості, бо на одному з балконів, у кутку майдану, вона побачила Феба. Ротмістр насупив брови, а наречена глянула на нього гнівними очима, презирливо скрививши губи. Потім обое поспіхом зникли за скляними дверима балкона. Есмеральда непритомна впала на брук.

За всім цим спостерігав Квазімодо. У перші хвилини, непомітно для всіх, він міцно прив'язав до однієї з колон галереї товсту вузлувату мотузку, кінець якої звисав униз на паперть. Раптом, у ту мить, коли помічники ката збиралися піднести зомлілу циганку, Квазімодо перескочив через балюстраду галереї, обхопив мотузку стопами й коліними ніг та руками, і всі побачили, як він скотився по фасаду Собору. Він підбіг до катів і звалив їх на землю ударами кулаків, схопив рукою циганку, одним стрибком досяг церкви і заревів: "Притулок!". Почулися оплески десяткох тисяч людей. Есмеральда опритомніла, глянула на Квазімодо й заплющила очі, немов перелякавшись свого рятівника. Шармолу, кати і весь ескорт остовпіли на місці. Справді, в стінах Собору засуджена була недоторканою. Собор був надійним притулком. Усяке людське правосуддя закінчувалося на його порозі. Пробігши галерею, Квазімодо з'явився на верхній площадці з циганкою на руках, швидко біжучи уперед, не перестаючи вигукувати: "Притулок!" А натовп плескав у долоні. Згодом Квазімодо з'явився на верхівці башти великого дзвона.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

КНИГА ДЕВ'ЯТА

I. МАЯЧЕННЯ

Клода Фролло вже не було в Соборі, коли його названий син врятував циганку. Архідиякон відправився до Університетського кварталу. Він йшов, біг навмання, не обираючи дороги. Згодом вийшов з міста і його охопили жажливі думки. Він розумів, що його кохання отруйне, сповнене безжалісної ненависті. Потім його охопили ревності, адже натовп бачив циганку у самій сорочці, майже голу. І коли він спробував уявити собі те щастя, що його він міг би зазнати на землі, якби вона не була циганкою, а він священником, якби не було Феба, а вона кохала його, Клода, – серце його сповнювалося ніжністю й відчаєм. Архідиякон біг полями до вечора. Йому здавалося, що він майже збожеволів. Коли почало смеркатися, він повернувся в місто і спинився на мості Сен-Мішель. Там він побачив ту огидну кімнату, у якій поранив Феба. Там якийсь юнак сміявся і обнімав дівку. У цьому юнакові він впізнав свого брата Жеана.

Вернувшись у Собор, Клод зайшов до найвищої галереї. Була вже ніч, місяць кидав бліде проміння. Баштовий годинник вибив північ. Раптом порив вітру загасив лампаду, і водночас він побачив, як біля протилежного кутка башти з'явилася якась тінь, щось

біле, чиясь постать, жінка. То була вона. Вона була бліда, сумна. Волосся її розсипалося по плечах, як і вранці. Але на шиї не було мотузки, і руки не були зв'язані. Дівчина, не помітивши священника, пройшла мимо. Приголомшений Клод, із здібленим волоссям, почав спускатися східцями.

II. ГОРБАТИЙ, ОДНООКИЙ, КУЛЬГАВИЙ

Кожне середньовічне місто, кожне місто Франції, аж до панування Людовіка XII, мало свої притулки. Вони були своєрідними острівцями, які підносилися над рівнем людського правосуддя. Бувало іноді, що, за особливою ухвалою судової палати, недоторканність притулку порушувалась, і злочинця віддавали до рук ката, але це траплялося рідко. У церквах звичайно була келія, призначена для тих, хто шукав притулку. У Соборі така келія була обладнана над склепінням бокового нефу, під зовнішніми упорними арками, напроти монастиря. Саме сюди Квазімодо приніс Есмеральду.

Коли вона опритомніла, то спитала Квазімодо, навіщо він її врятував. Він напружено дивився на неї, мов намагаючись зрозуміти, що вона хоче сказати. Вона повторила запитання. Тоді він з глибоким сумом глянув на неї і втік. Це її здивувало. Невдовзі він повернувся, несучи в руках пакунок з одягом, який залишили на порозі церкви милосердні жінки.

Коли Квазімодо пішов, Есмеральда поспішила одягтись. Це була біла сукня і біле покривало - одяг послушниць Божого притулку. Тільки-но встигла вона одягтись, як Квазімодо повернувся з їжею і сінником. То був його власний обід і його власна постіль. Циганка звела на нього очі, бажаючи подякувати йому, але не могла промовити й слова. Бідолаха був справді надзвичайно потворний. Вона опустила голову. Тоді він промовив, щоб вона не дивилася на нього, бо розуміє свою потворність. Квазімодо просив її не виходити з Собору, бо тоді вона загине. Горбань знову пішов, і Есмеральда побачила, що Джалі з нею. Циганка вкрила її поцілунками, а потім заплакала. Сльози допомогли зникнути її стражданням. Коли стемніло, ніч здалася їй такою прекрасною, що вона вийшла на верхню галерею, яка оперізувала Собор.

III. ГЛУХИЙ

Прокинувшись другого ранку, Есмеральда помітила, що проспала всю ніч, хоч давно вже забула про сон. Квазімодо дивився на неї, поки вона спала, але як тільки дівчина побачила його, він пішов. Дівчина попросила його підійти, але він не чув. Тоді вона вибігла із своєї келії, наздогнала його й схопила за руку. Відчувши її дотик, Квазімодо весь затремтів. Він благально глянув на неї своїм єдиним оком і, зрозумівши, що вона стримує його, весь засяяв від радості й ніжності. Вона хотіла примусити його ввійти до своєї келії, але він сказав, що пугачу не місце в гнізді жайворонка.

Есмеральда поволі почала звикати до свого рятівника. Він пояснив, що є глухим і усвідомлює свою потворність. Есмеральда запитала, чому він її врятував, Квазімодо по її губах прочитав це питання і відповів, що не забув, як вона дала йому напитися. Хоч якою нещасною почувала себе циганка, усе ж ця дивовижна істота збуджувала в ній співчуття. Вона знаком наказала йому залишатись. Та Квазімодо вирішив йти. Він

залишив їй маленький металевий свисток і пояснив, що коли буде потрібний їй, вона може засвистіти, бо він чує цей звук.

IV. ГЛИНА І КРИШТАЛЬ

Дні змінювалися днями. Спокій поступово повертався в душу Есмеральди. Вона раділа, що Феб живий, бо ж сама його бачила. Дівчина кохала його, але жаліла, що він дав себе обдурити і повірив, що вона могла вдарити його кинджалом.

З кожним світанком вона ставала все спокійнішою, дихала все вільніше, здавалася менш блідою. У ті хвилини, коли вона не мріяла про Феба, вона інколи думала про Квазімодо. Він був її єдиним зв'язком із зовнішнім світом. Та він був надто потворний. Вона так і не підняла з підлоги свистка, якого він їй дав. Це не завадило Квазімодо час від часу відвідувати її. Якось він з'явився на порозі її кімнати (всередину він не входив ніколи) в ту хвилину, коли Есмеральда співала. Коли вона помітила його, то перелякалася і перестала співати. Квазімодо благав продовжувати. Вона не хотіла завдати йому прикrostі й тому, ще вся тремтячи, знову заспівала. Мало-помалу її переляк минув.

Одного ранку Есмеральда, підійшовши до краю покрівлі, дивилася на майдан. Феб проїжджав у кінці майдану й вітав даму, що усміхалася до нього з балкона. Циганка благала його звернути на неї увагу. Феб не чув її слів, але Квазімодо все бачив. Тяжке зітхання вирвалося йому з грудей. Його душило ридання, а зі своєї голови він вирвав пасма рудого волосся. Він прошепотів, заскреготавши зубами: "Прокляття! Так он яким треба бути! Красивим зовні!". Він обережно смикнув Есмеральду за рукав. Вона обернулася, Квазімодо сказав, що може піти по Феба. Циганка зраділа, обійняла його коліна і просила йти.

Коли Квазімодо прибів на майдан, то побачив лише ротмістрового коня, прив'язаного до дверей будинку Гонделор'є. Ротмістр уже ввійшов у браму. Квазімодо вирішив дочекатися виходу ротмістра. Дзвонар чекав до ночі, Есмеральда досі стояла на своєму місці, але офіцер усе не виходив. Близько години по півночі гості почали роз'їжджатися. Пізніше ротмістр вийшов на балкон з Фльорделіс. Коли ж Феб рушив додому, Квазімодо кинувся за ним і сказав, що на нього чекає закохана в нього жінка. Ротмістр обізвав Квазімодо опудалом і сказав, що не бігатиме до всіх жінок, які кохають його або кажуть, що кохають. Тоді Квазімодо сказав, що це циганка. Це слово таки справило сильне враження на Феба. Він був певен того, що нещасна Сіміляр мертва. Феб ударив Квазімодо чоботом у груди і поїхав. Дзвонар повернувся до Собору і сказав Есмеральді, що не зміг знайти Феба. Це засмутило її, вона дорікнула, що треба було чекати всю ніч. З цього дня циганка його більше не бачила. Він перестав приходити до її келії. Тільки-но вона його десь помічала, він щезав.

Есмеральда проводила свої дні, пестячи Джалі, стежачи за під'їздом будинку Гонделор'є, тихесенько розмовляючи сама з собою про Феба і кришачи ластівкам хліб. Квазімодо вона зовсім перестала бачити й чути. Здавалося, бідолаха дзвонар зник із Собору. Та якось уночі, коли вона не спала і мріяла про красуня ротмістра, вона почула чиєсь зітхання біля своєї келії. То був Квазімодо, який спав на голому камені.

V. КЛЮЧ ВІД ЧЕРВОНОЇ БРАМИ

А тим часом народний поголос про чудесне визволення циганки дійшов до архідиякона. Дізнавшись про це, він сам не міг зрозуміти своїх почуттів. Чоловік замкнувся в своїй монастирській келії і в такому відлюдді пробув кілька тижнів. Усі гадали, що він хворий. Якось прийшов Жеан, стукав, закликав, благав, десятки разів називав своє ім'я, але Клод не відчинив дверей. Цілі дні проводив він, притулившись обличчям до віконної шибки. З цього монастирського вікна йому було видно келію Есмеральди; він часто бачив її з кізкою, а іноді з Квазімодо. Він помічав увагу, яку виявляв до неї жалюгідний глухий. У його серце вкралися ревності. Його ночі були жахливими, знову спалахнула плотська пристрасть. В одну з ночей він скочив з ліжка і вибіг з келії зі світильником у руці, напівроздягнений, несамовитий, з палаючими очима. Він знав, де знайти ключ від Червоної брами, що з'єднувала монастир із Собором; а ключ від баштових сходів був завжди при ньому.

VI. ПРОДОВЖЕННЯ ОПОВІДАННЯ ПРО КЛЮЧ ВІД ЧЕРВОНОЇ БРАМИ

Цієї ночі Есмеральда заснула у своїй келії, сповнена забуття, надії і солодких думок. Вона вже деякий час спала, та раптом їй почулося якесь шарудіння. Дівчина побачила, що хтось дивиться на неї крізь слухове віконце. Тільки-но привид помітив, що Есмеральда дивиться на нього, він загасив світильник. Проте молода дівчина встигла розгледіти, що це священник. За хвилину вона відчула, як хтось притиснувся до її тіла. Клод вповз до неї на сінник і намагався обняти її обома руками. Вона була розгнівана і нажахана. Клод просив зглянутися на нього. Вона обома руками схопилася за рештки волосся на його полисілій голові й силкувалася віддалити від себе його поцілунки так, наче це були укуси. Він відпустив, просив бити, робити що хоче, але любити його. Циганка з дитинячою люттю почала бити його. Священник знову припав до неї. Раптом вона відчула, що він дужчий за неї, відчула, як його хтива рука блукає по її тілу. Дівчина зробила останнє зусилля і почала кликати на порятунок. На щастя, її рука наштовхнулася на свисток Квазімодо. На звук свистка прибіг дзвонар і схопив Клода. Священник був блискавично звалений на землю і відчув на своїх грудях важке коліно. Ніч робила глухого сліпим, тому він не знав, що тримає Клода. Коли дзвонар витяг священника з келії, він впізнав Клода. Тепер погрожував священник, а Квазімодо благав. Священник, жестами виявляючи гнів і докір, різко наказав глухому йти геть. Глухий схилив голову, потім став навколішки перед порогом келії. Він дав Клоду ніж і сказав, щоб його вбив, а тоді вже хай робить, що хоче. Дівчина виявилася спритнішою. Вона вирвала ніж з рук Квазімодо й тепер була готова вдарити священника. Священник відкинув ногою Квазімодо і, тремтячи від люті, зник під склепінням сходів. Коли він пішов, Квазімодо підняв свисток, який врятував циганку, і віддав їй.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

КНИГА ДЕСЯТА

I. НА БЕРНАРДИНСЬКІЙ ВУЛИЦІ У ГРЕНГУАРА ОДНА ПО ОДНІЙ

ЗАРОДЖУЮТЬСЯ КІЛЬКА БЛИСКУЧИХ ІДЕЙ

Коли Гренгуар дізнався, що Есмеральда знайшла притулок у Соборі Паризької Богоматері, він заспокоївся і навіть не думав про те, щоб її відвідати. Якось біля церкви Сен-Жермен-Оксеруа він зустрів архідиякона. Гренгуар розповів, що тепер захоплюється архітектурою. Коли вони розмовляли, на вулиці з'явився загін королівських стрільців на чолі з ротмістром. Поет сказав, що знав одну дівчину, яка завжди клялася йменням Феба. Клод почав мову про Есмеральду, але поет більше шкодував за маленькою кізкою. Клод сказав, що хоч Есмеральда знайшла притулок у Соборі, проте за три дні правосуддя забере її звідти і її повісять на Гревському майдані, бо є ухвала судової палати. Поет спитав, якому дияволу спало на думку домагатися її повторного арешту. "Між людьми бувають дияволи", – відповів архідиякон. Потім він натякнув, що вона врятувала Гренгуарові життя, тож тепер він повинен допомогти їй. Поет сказав, що можна сказати, ніби циганка вагітна від нього, тоді в такий спосіб можна домогтися відстрочки. Така ідея дуже обурила Клода Фролло. Він сказав, що є тільки один шлях до порятунку: він проведе поета до неї, вони обміняються одягом, і Есмеральда зможе вийти з Собору. Гренгуар розумів, що за такий обман його повісять, а йому хотілося жити. Нарешті Гренгуар запропонував нову ідею: циганське плем'я повстане і викраде циганку.

II. СТАВАЙ ВОЛОЦЮГОЮ

Повернувшись до монастиря, архідиякон побачив біля дверей келії свого молодшого брата Жеана. Школяр жалівся, що не має грошей. Коли архідиякон відмовився давати гроші, Жеан сказав, що в такому випадку стає волоцюгою. Та коли Жеан уже йшов, Клод через вікно жбурнув братові гаманець, який набив школяреві на лобі велику гулю. Жеан підняв його і пішов, розсерджений і водночас вдоволений.

III. ХАЙ ЖИВУТЬ ВЕСЕЛОЩІ!

Волоцюги зібралися у шинку з вивіскою "Шинок дзвонарів по небіжчиках". Цього вечора було галасливіше, ніж завжди, адже затівалася важлива справа. Обідранці готували зброю. У цьому натовпі можна було розрізнити три головних групи людей. На чолі однієї з них був Матіас Хунгаді Спікалі, князь циганський та богемський. Друга група громадилась навколо ушавленого володаря царства Алтинів Клопена Труйльфу. Він віддавав накази, поки всі, навіть діти, брали з купи різну зброю. Найгаласливіше, найчисленніше стовпище заповнювало лави й столи, де просторікував і лаявся чоловік, пообвішований рицарськими обладунками. Видно було тільки його нахабний, почервонілий кирпатий ніс, пасмо білявого волосся, рожеві губи й зухвалі очі. Це був Жеан Фролло дю Мулен. Серед усього цього гвалту в глибині таверни сидів філософ, заглиблений у роздуми. Це був П'єр Гренгуар. Клопен закликав усіх швидше збиратися, бо за годину вони мали грабувати Собор.

Опівночі усі волоцюги повалили з таверни, брязкаючи зброєю і старим залізом. Вони йшли у темряві. Потім Клопен видерся на величезний камінь і виголосив промову. Він оголосив, що паролем будуть слова: "Криві ножі гуляють!", а смолоскипи можна запалити тільки перед Собором. Через десять хвилин вершники нічного дозору тікали,

перелякані процесією якихось чорних мовчазних людей.

IV. ВЕДМЕЖА ПОСЛУГА

Квазімодо цієї ночі не спав. Замкнувши величезну браму Собору, він зійшов на вишку північної башти і став дивитися на Париж. Ніч була дуже темна. Ще кілька днів тому він помітив, що навколо Собору, не зводячи очей з притулку молодої дівчини, безперестанку сновигають якісь лиховісні фігури, і йому спало на думку, що проти бідолашної втікачки, можливо, є змова. Він гадав, що народ її ненавидить так само, як і його, і через те незабаром щось має статись. Охоплений тисячею підозрінь, він чатував на своїй дзвіниці. Раптом він помітив якийсь рух на вулиці Парві, яка врізується в Сіте перпендикулярно до фасаду Собору. Нарешті, хоч як було темно, він побачив: з цієї вулиці з'явилася голова колони, і майдан миттю заповнила юрба. В голові знову майнула думка про можливість замаху на циганку. Він не міг влаштувати Есмеральді втечу, бо вулиці були сповнені людьми, а за Собором була річка. Коли блиснуло світло, Квазімодо виразно бачив на паперті жахливе, схвильоване стовпище обідраних чоловіків і жінок, озброєних різакми, серпами, косами, списами. Дійшовши до головного portalу Собору, Клопен Труйльфу вишикував своє військо до бою. Він зліз на парапет паперті і почав кликати Луї де Бомона, паризького єпископа і радника верховного суду. Він говорив, що завтра Есмеральду повинні повісити, тому вони прийшли звільнити її. Якщо єпископ хоче врятувати Собор, то хай віддасть дівчину. Якщо ні – вони заберуть її і пограбують Собор. На жаль, Квазімодо не міг чути цих слів. Хтось із волоцюг подав Клопену "прапор", і він урочисто встромив його в щілину між двох плит. Це були великі вила із скривавленим шматком падла на зубцях. Тридцятьоро здоровенних, кремезних хлопців рушили до головної брами Собору і заходилися ламати двері.

Раптом на волоцюг впала величезна колода. Її скинув Квазімодо. Розчавивши на східцях кільканадцять волоцюг, вона відскочила на бруківку й поперебивала ноги ще декому з юрби голодранців. Зломщики, дарма що їх захищало склепіння portalу, кинули браму, і навіть сам Клопен відступив від Собору на чималу відстань. Згодом Клопен закликав стріляти по вікнах людей, які жили поблизу і почали виглядати. Вікна миттю позачинялись, і бідолашні городяни тремтіли від страху. Клопен вирішив, що для дверей потрібен таран, тож вирішили використати колоду. Брама, зроблена наполовину з металу, гула, мов величезний барабан, але не піддавалася. У ту мить на голови штурмуючих згори посипався дощ великого каміння. Це знову була справа рук Квазімодо. Він міг вдарити у дзвони, але поки пролунав би хоч єдиний звук, браму Собору могли висадити десять разів. У Соборі вдень саме відбувалися ремонтні роботи, тому Квазімодо зміг дістати колоду і каміння. Коли він відчув, що головна брама поволі піддається, то вирішив використати дві довгі кам'яні ринви, що закінчувалися саме над головною брамою. Квазімодо приніс хмизу. Поверх нього понакладав кілька оберемків дранки й сувої свинцю і, розмістивши все це перед отворами двох ринв, з допомогою свого ліхтаря розпалив вогнище. Саме тоді, коли мав бути вирішальний удар по дверях, розтоплений свинець почав литися на волоцюг. Лемент стояв несамопитий. Паперть

знову спустіла.

Тим часом ватажки волоцюг зібралися під портиком дому Гонделор'є на нараду. Клопену доповіли, що Гренгуар утік, коли вони були ще на мосту Мінйїл, а Жеана мабуть убило. Та саме в цей момент з'явився школяр. У своїх важких рицарських обладунках він ніс довжелезну драбину. Хлопець пояснив, що можна добратися по драбині до галереї королів Франції, а в кінці тієї ж галереї є двері, що їх замикають лише на засув. Жеан хотів залізти туди, щоб опинитися у церкві і відчинити двері. Драбину миттю підняли й приставили до балюстради нижньої галереї, над одним із бічних порталів. Обтяжений важким озброєнням, Жеан посувався поволі. Слідом за ним лізли волоцюги. Нарешті він добрався до балкона галереї і спритно на нього скочив. За однією з королівських статуй він несподівано помітив Квазімодо. Горбань стрибнув до драбини, розхитав її і жбурнув цей кетяг людей на майдан. Пролунали страшні прокляття; потім усе стихло. І з-під купи мертвих виповзло кілька нещасних, покалічених волоцюг.

Жеан Фролло опинився в скрутному становищі. Поки Квазімодо порався з драбиною, школяр побіг до потайних дверей, але вони були замкнені. Жеан сховався за одного з кам'яних королів. Квазімодо помітив школяра. Жеан вистрілив зі свого арбалета, стріла впилася горбаневі в ліву руку. Квазімодо це не стурбувало. Він витяг стрілу з руки й спокійно зламав її на своєму товстелезному коліні. Горбань накинувся на школяра так, що від удару об стіну його лати розплющились. Квазімодо схопив лівою рукою обидві руки Жеана і почав скидати з нього всі обладунки. Жеан розумів, що наближається його смерть, але з безстрашною безтурботністю заспівав. Квазімодо стрибнув на парапет галереї і, мов пращею, став вертїти ним над безоднею. За мить почувся хряск. Всі побачили, як згори щось полетіло вниз, але, зачепившись за якийсь архітектурний виступ, спинилось на третині висоти. Це було зігнуте вдвоє, вже мертве тіло з розтрощеним черепом і поламаними кінцівками. Крик жаху вихопився з грудей волоцюг. "Помсти!" – крикнув Клопен. Смерть бідолашного школяра запалила юрбу шаленим завзяттям.

Тим часом майдан зазорів тисячами нових смолоскипів. Місто вирувало. Десять удалині били на сполох, і навкруги лунав стогін дзвонів. Волоцюги лізли вгору по Соборі.

V. ВІДЛЮДНИЙ ЗАКУТОК, У ЯКОМУ ЛЮДОВІК ФРАНЦУЗЬКИЙ ЧИТАЄ ЧАСОСЛОВ

Коли Квазімодо оглядав з Собору Париж перед наступом волоцюг, у Бастії перебував Людовік XI. У цей час він перебував у невеликій кімнаті, що її називали "Відлюдний закуток, у якому Людовік Французький читає часослов". У кімнаті було п'ять чоловіків. Перший був пишно вбраний вельможа. Обличчя він мав неприємне, зле. За столом сидів бідненько вбраний старий чоловік. Це був Людовік XI. Трохи віддалік, стиха розмовляючи, стояло двоє фламандських послів: Гійом Рїм й панчішник Жак Коппеноль. Обидва вони були причетні до таємної політики Людовіка XI. Нарешті, в глибині кімнати, стояв у темряві дужий, кремезний чоловік у панцирі й каптані з

вигаптуваним гербом. Вельможа читав королю щось подібне до довжелезного рахунку, який його величність слухав і робив зауваження щодо різних великих витрат. Коли вельможа зачитав про витрати на велику дерев'яну клітку, король повів гостей, щоб показати їй. Вони увійшли до високого, просторого залу, де стояв величезний масивний куб із заліза та дерева. То була одна з тих знаменитих кліток, призначених для державних злочинців. Всередині клітки щось заворушилося, забряжчали, вдарившись об підлогу, ланцюги й почувся слабкий голос. Він благав зглянутися. Король не звертав уваги.

Усі вернулися у кімнату і дізналися, що у клітці сидить пан єпископ Верденський. Король почав давати відповіді на листи. Коли дійшов до останнього, двері розчинилися і пропустили вкрай перелякану людину, кума Жака. Він сказав, що паризька чернь збунтувалася. Король не хотів, щоб про це чули фламандці. Кум Жак почав пошепки плутано розповідати. Король не занепокоївся, коли дізнався, що повстання спрямоване проти пана головного судді Палацу правосуддя. Надсилати допомогу він вирішив аж завтра вранці. Король радів, що народ хоче знищити суддю, який мав аж надто багато влади. Потім до нього привели двох людей, що відстали від зграї повстанців. Першим був Ж'єфрау Брехун, волоцюга, а другим – П'єр Гренгуар. Поет почав виправдовуватися, що не хотів вбивати суддю, що не винен у вибухові народних пристрастей. Король наказав повісити Гренгуара, але той почав довгу промову і поцілував пантофлі короля. Людовік змилювався і наказав відпустити Гренгуара.

Пізніше до короля прийшли паризький прево і начальник нічної сторожі, зовсім розгублені. Вони повідомили, що народ бунтує зовсім не проти палацового судді, а проти короля, бо королівський суд засудив на смерть якусь чаклунку, а народ хоче силою її взяти з Собору. Тепер король наказав негайно збирати воїнів і йти скоріше до Собору, а чаклунку знайти і повісити.

VI. "КРИВІ НОЖІ ГУЛЯЮТЬ!"

Вийшовши з Бастії, Гренгуар кинувся бігти вниз по вулиці Сент-Антуан. Він зустрів архідиякона, обидва поспішили до Собору. Поет знав пароль, тому вони могли дійти до церкви крізь натовп волоцюг. Священник мав ключі від башт. Вийти з циганкою вони могли через потайні дверцята біля монастиря, що виходять на Террен, а звідти – до річки, де був приготований човен.

VII. ШАТОПЕР, ВИРУЧАЙ!

Квазімодо боявся, що обложники здобудуть Собор, але на майдан, немов хуртовина, обрушився несамовитий галас і крики: "Франція! Франція! Бийте мужланів! Шатопер, виручай! За прево! За прево!" Це наспіли загони королівських стрільців. Волоцюги оборонялися запекло. Сутичка була жахлива. Королівські кіннотники, серед яких вирізнявся відвагою Феб де Шатопер, не милували нікого. Клопен Труйльфу завзято косив ворогів, але постріл з пищалі порішив його на місці. Тим часом вікна будинків знову розчинилися. Мешканці, почувши войовничий заклик королівських кіннотників, втрутилися в бійку, і з усіх поверхів на волоцюг дощем посипалися кулі. Нарешті волоцюги здалися. Квазімодо дуже зрадів і побіг до келії Есмеральди, та дівчини там

уже не було.

*Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.
Авторські права на переказ належать Укрлібу*

КНИГА ОДИНАДЦЯТА

I. ЧЕРЕВИЧОК

У той час, коли волоцюги облягали Собор, Есмеральда спала. Та незабаром дедалі більший шум змусив її прокинутися. Їй спало на думку, що, можливо, народ повстав, щоб силою взяти її з притулку. Їй стало дуже страшно, вона почала молитися і просити допомоги у християнського бога і пресвятої богородиці. Згодом до її келії зайшли двоє людей. П'єр Гренгуар сказав, що це він, а іншого назвав своїм другом. Поет сказав дівчині, що її хочуть повісити, тому вона мусить йти з ними. Гренгуар узяв її за руку, його супутник підняв ліхтар і пішов попереду них. Страх приголомшував молоду дівчину; вона дозволила повести себе. Кізка, підстрибуючи, побігла за ними.

Сівши у човен, вони попливли до правого берега. Молода дівчина з прихованим неспокоєм стежила за незнайомцем. Поет тим часом базікав і радів зустрічі з Джалі. Раптом Гренгуар сказав, що коли вони пробивалися крізь натовп оскажених волоцюг, він помітив бідолашного хлопчиська, якому дзвонар збирався розтрити голову об поруччя галереї королів. Клод Фролло з опису поета зрозумів, що цим хлопчиськом був його брат Жеан. Архідиякон припинив веслувати, руки його повисли, немов зламані, голова впала на груди, і Есмеральда почула судорожне зітхання. Вона затремтіла, бо впізнала це зітхання.

Човен, пущений сам по собі, кілька хвилин плив за течією. Але чоловік у чорному випростався й знову почав веслувати проти течії. Вони обігнули мис острова Богоматері й попрямували до Сінної пристані. Метушня навколо Собору збільшувалася. Втікачі прислухалися. До них виразно долетіли переможні вигуки. Раптом сотні смолоскипів замиготіли по всіх ярусах Собору. Шукали циганку, яку мали повісити.

Нарешті човен причалив до берега. Незнайомиць підвівся, наблизився до циганки й хотів був узяти її за руку, щоб допомогти вийти з човна, але вона відштовхнула його і вхопилася за рукав Гренгуара, який був заклопотаний кізкою. Тоді дівчина без сторонньої допомоги вистрибнула з човна. Коли ж вона трохи отямилась, то побачила, що залишилася на березі сама з незнайомцем. Гренгуар, видно, скористався з моменту висадки на берег і зник разом з кізкою.

Бідна циганка затремтіла. Раптом вона відчула на своїй руці руку незнайомця. Це була сильна й холодна рука. Швидкою ходою він попрямував до Гревського майдану, тримаючи її за руку. Не маючи сили, вона більше не опиралася й бігла поруч, ледве встигаючи за його швидкими кроками.

Чоловік у чорному не видав ні звуку. Змучена, вона вже більше не опиралася й покірно йшла за ним. Вони опинилися на Гревському майдані біля шибениці. Клод Фролло сказав дівчині, що в неї ще є вибір: є ухвала вищої судової палати, яка знову засуджує її до шибениці. Але він може врятувати її, якщо вона захоче. Дівчина вибрала

шибеницю. Він затулив обличчя руками. Есмеральда почула його ридання. Це було вперше. Клода розізлило те, що вона байдуже дивилася на його сльози. Він був розлючений, бо його брат загинув через неї. Він накинувся на дівчину і сказав, що вона все одно буде його. Дівчина почала кусати архідиякона, говорити, що належить Фебові. "Так умри ж!" — вигукнув він, заскреготівши зубами. Він потягнув дівчину до башти, покликав Гудулу і наказав тримати за руку збіглу циганку, поки він піде по сторожу. Затворниця міцно схопила руку Есмеральди.

Стара почала розповідати про свою Агнесу, про циган, які з'їли її. Ось уже п'ятнадцять років, як це сталося. Есмеральда благала змилюватися і відпустити її. Жінка вирішила показати циганці черевичок своєї донечки. Простягнувши з-за ґрат другу руку, стара показала циганці маленький, вигаптуваний черевичок. Раптом Есмеральда своєю вільною рукою поспіхом розкрила невеличку ладанку, оздоблену зеленими намистинками, що висіла у неї на шиї. Циганка вийняла з ладанки черевичок, такий точнісінько, як і перший. До черевичка був прив'язаний клапоть пергаменту, на якому було написано такий двовірш:

Як ще такий у тебе є,

Руками ненька обів'є.

Затворниця блискавично порівняла обидва черевички, прочитала напис на пергаменті і, припавши до віконних ґрат обличчям, вигукнула: "Доню моя! Доню моя!". Затворниця плакала, а потім обома руками розхитала ґрати свого лігва. Вона розбила стару хрестоподібну поперечку, якою було заґратоване вікно, схопила свою доньку за стан і втягла до своєї нори. Вона говорила доньці безліч неадекватних слів. Дівчина корилася всьому і лише час від часу тихенько, з безмежною ніжністю повторювала: "Моя матуся!". У цю хвилину долинув брязкіт зброї і тупіт коней, що швидко наближалися. Циганка з відчаєм просила матір рятувати її.

Месір Трістан шукав циганку, бо священник сказав, що вона біля Щурячої нори. Затворниця заховала свою доньку у найдальшому кутку келії, куди зовні не можна було зазирнути. Біля келії пролунав голос Клода Фролло: "Сюди!". Трістан почав розпитувати затворницю, де ж циганка. Жінка сказала, що та втекла і побігла Овечою вулицею. Раптом один із стрільців помітив, що ґрати на віконці поламані. Стара збрехала, що їх ще рік тому погнув віз. Стрілець зауважив, що якби ґрати зламав візок, то пруть вдавилися б усередину, а вони вигнуті назовні, і поламані вони недавно. Бідна жінка відчувала, що починає робити промахи, і з жахом розуміла, що вона говорить не так, як треба. Саме в цю хвилину набіг стрілець і вигукнув, що чаклунка не могла бігти Овечою вулицею, бо загороджувальний ланцюг не знімали цілу ніч, і сторож каже, що ніхто не проходив. Якийсь старий сержант підтвердив, що Гудула не захищає циганку, а ненавидить. Це підтвердили інші. Трістан-Самітник, втративши надію чогось домогтися від затворниці, повернувся до свого коня. Стрільці вже рушали, коли долинув голос Феба: "Роги диявола! Пане начальнику, я людина військова, і не моя справа вішати чаклунок. З черню ми покінчили, а щодо решти — займіться самі. Якщо ви дозволите, то я повернуся до свого загону, який залишився без ротмістра."

Важко описати, що сталося в душі циганки. Виходить, він тут, її друг, її захисник, її підпора, її притулок, її Феб! Вона скочила з місця і, перш ніж мати встигла стримати її, кинулася до віконця, вигукуючи: "Фебе! До мене, мій Фебе!" Але Феба вже не було. Він галопом завертав за ріг вулиці Ножівників. Зате Трістан ще був тут. Кат Анріє Кузен з іншими чоловіками з загону почали кайлами та ломами пробивати вихід, щоб забрати циганку. Нещасна мати почала благати, розповідати, що щойно знайшла доньку. Її слова вразили навіть Анріє Кузена і Трістана, але вони мушили виконати наказ короля.

Кат і сторожа ввійшли до келії. Мати не чинила їм опору. Вона лише підповзла до доньки і, в нестямі обхопивши її, затулила своїм тілом. Анріє Кузен схопив молоду дівчину поперек стану. Відчувши дотик його руки, вона знепритомніла. Кат, з очей якого падали сльози, хотів був узяти дівчину на руки. Мати так міцно вчепилася в неї, що її неможливо було відірвати. Тоді Анріє Кузен поволік з келії молоду дівчину, а разом з нею і матір.

Вже сходило сонце, і на майдані зібрався досить численний натовп. З Собору вимальовувалися чорні силуети двох мужчин. Анріє Кузен зупинився разом із своєю ношею біля підніжжя фатальних сходів і накинув зашморг на шию дівчини. Вона крикнула: "Ні! Ні! Я не хочу!" Мати, голова якої ховалася в одязі дочки, не промовила ні слова; тільки видно було, як вона вся затремтіла і ще нестямніше почала цілувати свою доньку. Кат скористався з цього, щоб швидко розімкнути її руки. Він перекинув молоду дівчину через своє плече. Потім поставив ногу на щабель драбини, збираючись лізти. У цю хвилину мати, що лежала скорчена на бруківці, широко розплющила очі. Мовчки, із страшним виразом обличчя вона випросталася, кинулася на ката і вчепилася зубами в його руку. Кат заревів від болю. Підбігли солдати. Насилу вирвали його скривавлену руку із зубів матері. Її грубо відштовхнули. Голова її важко впала на брук. Її підвели, вона знову впала. Мати була мертва.

II. LA CREATURA BELLA BIANCO VESTITA (DANTE) (Прекрасне створіння в білому одязі.)

Коли Квазімодо побачив, що циганки в келії нема, він почав бігати по всій церкві, розшукуючи її. Це було саме в ту мить, коли королівські стрільці переможно вступили в Собор і теж почали розшуки циганки. Бідолашний глушко допомагав їм, не здогадуючись про їхні наміри. Після того, як її не знайшли, Собор знову спорожнів, стрільці його покинули, а Квазімодо попрямував до тієї келії, в якій циганка стільки тижнів спала під його охороною. Там він ударився головою об мур і впав непритомний на землю. Опритомнівши, він кинувся на постіль і, качаючись на ній, пристрасно цілував місце, де ще недавно спала молода дівчина. Божеволіючи, він почав знову битися головою об мур. Поступово він пригадав тисячу подробиць і незабаром уже не мав сумніву, що саме архідиякон відібрав у нього циганку.

Потім він побачив на верхньому ярусі Собору архідиякона. Той прямував до північної башти. Він не помітив Квазімодо. Горбань пішов за ним. На верхівці башти священник став до дзвонаря спиною. Квазімодо побачив, що Клод дивиться на Гревський майдан. Там кат готувався повісити Есмеральду. Священник, щоб краще

бачити, став навколiшки на балюстраду. Кат відштовхнув драбину, над бруком загойдалося тіло нещасної дівчини з людиною, що скочила їй на плечі. Квазімодо побачив, як по тілу циганки пробігли страшні судороги. І в найстрашніший момент пролунав страшний регіт архідиякона. Квазімодо не чув цього реготу, але він побачив його. Горбань схопив Клода і кинув вниз.

Ринва, над якою стояв архідиякон, затримала його падіння. Клод обіруч судорожно вчепився за неї і побачив вгорі обличчя Квазімодо. Йому досить було простягнути руку, щоб урятувати його, але горбань навіть не дивився на Клода. Він дивився на циганку. Сльози невпинним потоком тихо струменіли з його єдиного ока. Архідиякон надіявся дістатися на тісну площадку, утворювану десятьма футами нижче. Обхопивши жолоб, він висів, ледве дихаючи. Нарешті він, з піною люті й жаху на губах, зрозумів, що все марно. Все ж він зібрав рештки сил для останньої спроби. Та від його поштовху свинцева труба, що підтримувала його, одразу ж зігнулась. Одночасно прорвалася і його сутана. Тоді, відчуваючи, що він втратив усяку підпору, що тільки його руки ще за щось чіпляються, нещасний заплющив очі і випустив жолоб.

Архідиякон спочатку падав униз головою, потім кілька разів перевернувся в повітрі. Вітер відніс його на покрівлю одного з сусідніх будинків, об яку нещасний вдарився. Він швидко покотився вниз по даху і впав на брук. Там він уже не ворухнувся.

Квазімодо перевів свій погляд на циганку, тіло якої під білим одягом билось на шибениці в останніх передсмертних судорогах, потім знову глянув униз на архідиякона і промовив з риданням: "Ось усе, що я любив."

Монфокон – найстародавніша і найпишніша шибениця королівства. На верхівці вапняного насипу стояв величезний кам'яний паралелепіпед, з дверима, зовнішніми сходами та площадкою. На цій площадці – шістнадцять величезних стовпів, розміщених колонадою по трьох боках масивної основи і з'єднаних між собою вгорі міцними балками, з яких на однаковій відстані один від одного звисали ланцюги. На кожному ланцюгу – скелет. Кам'яна брила, що правила за фундамент цієї огидної споруди, була порожнистою. У ній влаштували просторий льох, до якого звалювали трупи, що падали з ланцюгів Монфокона, і тіла всіх нещасних, страчених на інших шибеницях Парижа.

Приблизно через півтора або два роки після подій, що завершили цю історію, коли до склепу Монфокона прийшли люди по труп повішеного за два дні перед тим Олів'є ле Дена, якого Карл VIII ласкаво дозволив поховати у Сен-Лорані, знайшли серед жахливих трупів два скелети, з яких один стискав другий в обіймах. Один скелет був жіночий. На ньому збереглося ще кілька клаптиків тканини, колись білої, та намисто навколо шиї із зерняток лавра, з невеличкою шовковою ладанкою, відкритою і порожньою. Другий скелет, який міцно обнімав перший, був скелет чоловіка. Помітили, що спинний хребет його був скривлений, голова глибоко сиділа між лопаток і одна нога була коротша за другу. Однак його шийні хребці не були пошкоджені, і це свідчило про те, що він не був повішений. Отже, чоловік цей прийшов сюди сам і тут помер. Коли цей скелет хотіли відділити від того, який він обнімав, він розсипався на порошок.

*Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.
Авторські права на переказ належать Укрлібу*